
L'evolució i els debats paradigmàtics de la disciplina de les Relacions Internacionals

PID_00257528

Lluc López i Vidal

Temps mínim de dedicació recomanat: 4 hores

Lluc López i Vidal

Primera edició: febrer 2019
© Lluc López i Vidal
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2019
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Disseny: Manel Andreu
Realització editorial: Oberta UOC Publishing, SL

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit del titular dels drets.

Índex

Objectius	5
1. Introducció	7
2. Les tradicions de pensament: el substrat filosòfic de la disciplina	9
3. Els debats de la disciplina de les Relacions Internacionals: la formació dels paradigmes realista, liberal i estructuralista	15
3.1. El primer debat: realisme enfront d'idealisme	16
3.1.1. Realisme	20
3.2. El segon debat de les Relacions Internacionals: els tradicionalistes i els científics	23
3.3. Tercer debat: els estatistes enfront dels transnacionalistes	25
3.3.1. Liberalisme: el qüestionament estatocèntric	29
3.3.2. Estructuralisme (marxisme)	31
3.3.3. La transformació paradigmàtica: el neorealisme i el neoliberalisme	36
Exercicis d'autoavaluació	43
Solucionari	45
Bibliografia	46

Objectius

1. Situar el paper de les **tradicions de pensament** de les Relacions Internacionals com a substrat filosòfic de la disciplina: la realista, la racionalista i la revolucionària.
2. Analitzar els **tres grans debats** de les relacions internacionals i el seu paper en l'evolució de la teoria.
3. Estudiar el **paradigma realista** com a visió dominant de l'acadèmia, el **paradigma liberal** com a alternativa *mainstream*, i l'**estructuralisme** com a visió alternativa a les dues anteriors.
4. Presentar la transformació teòrica dels anys vuitanta dels dos paradigmes *mainstream*: el **neorealisme** i el **neoliberalisme**.

1. Introducció

Com hem vist en el primer mòdul en analitzar el paper de la teoria, i el concepte de paradigma, com qualsevol altra àrea de les Ciències Socials, la disciplina de les Relacions Internacionals està marcada pel constant xoc entre visions i maneres d'entendre el món; entre paradigmes que de vegades són fins i tot irreconciliables els uns amb els altres, tal com veurem a fons quan analitzem els grans debats de la disciplina. En alguns casos, els paradigmes, tot i que no són diametralment oposats, tenen discrepàncies científiques sobre alguns aspectes de tipus metodològic o epistemològic (segon debat). En altres casos, com veurem en el mòdul 3, s'ha produït aproximació de visions, i s'arriba a un consens sobre allò essencial (síntesi neo-neo). En qualsevol cas, la disciplina dista molt d'una unitat ontològica, epistemològica i metodològica, i la característica principal podem afirmar que és, sens dubte, la diversitat i la imatge d'una àrea **multiparadigmàtica i metodològicament plural**.

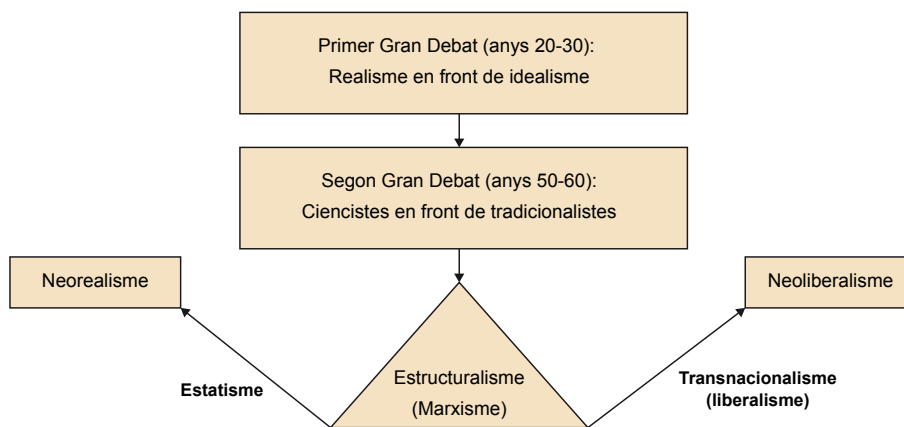
Així, doncs, en aquest segon mòdul ens centrarem a analitzar l'**evolució de la teoria** de les Relacions Internacionals com una subàrea d'estudi dins de les Ciències Polítiques, que es va crear fa tot just cent anys. Ara bé, com mirarem d'analitzar en el segon apartat, malgrat la relativa joventut (1919), des de l'antiguitat, els diferents filòsofs, estadistes, historiadors o diplomàtics s'han interrogat sobre la naturalesa conflictiva, o no, de la societat internacional; de la seva tendència, o no, a cooperar per a arribar a situacions de millora; o de la necessitat d'emancipar la societat de la tirania d'alguns governants. Totes aquestes qüestions es tracten en el segon punt, en el que anomenem «tradicions de pensament».

En un tercer apartat, i sobre la base del substrat filosòfic que conforma el grup de pensadors sobre la realitat internacional, descriurem la disciplina com una subàrea que neix l'any 1919, i que pivotarà al voltant de tres **debats principals**: dos de tipus intraparadigmàtic, debats entre visions no irreconciliables, com el primer i el segon debat; i un de tipus interparadigmàtic, entre paradigmes amb una visió diametralment oposada. En el primer gran debat, que té lloc entre els realistes i els idealistes (anys vint i trenta del segle XX) veurem un xoc entre la visió ontològica de l'ésser humà que acabarà amb el triomf de la *realpolitik*. En el segon gran debat (anys cinquanta i seixanta), de tipus epistemològic entre els mateixos teòrics realistes, veurem una visió tradicional de la disciplina que s'enfronta amb una nova visió cientista basada en els nous models econòmics i matemàtics provinents de la revolució *behaviorista*. Finalment, en els anys setanta tindrà lloc un doble debat. En primer lloc, un debat entre estatistes (o realistes) i transnacionalistes (liberals) de tipus ontològic sobre quina és la **unitat d'estudi principal** de la disciplina. Com cal esperar, mentre que els primers creuen que la unitat primordial és l'estat, els segons entenen que la disciplina ha d'obrir la seva agenda de recerca cap a altres te-

mes, com ara les organitzacions internacionals, les ONG, les grans empreses multinacionals o els individus. En segon lloc, es produirà el xoc d'un tercer paradigma (l'estructuralisme) que esmenarà tant els principis ontològics dels realistes com dels liberals. Malgrat que aquesta crítica serà minoritària en la disciplina, farà de germen del que serà el darrer dels debats: el quart gran debat de la disciplina, que abordarem en el mòdul 3.

Acabarem el mòdul sobre l'evolució dels paradigmes tradicionals amb algunes de les transformacions que tindran lloc en el si dels dos paradigmes *mainstream*: el **neorealisme** i el **neoliberalisme**. Aquests dos paradigmes, sovint contradictoris entre ells, però coincidents en qüestions epistemològiques essencials, permetran el que veurem en el mòdul 3 com a síntesi neo-neo.

Figura 1. Els grans debats

Font: elaboració pròpia

2. Les tradicions de pensament: el substrat filosòfic de la disciplina

L'any 2019, la disciplina de les Relacions Internacionals ha complert el seu primer centenari com a disciplina acadèmica, per la qual cosa podem afirmar que es tracta d'un camp d'estudi relativament nou si el comparem amb l'Economia, la Sociologia o la Ciència Política. El naixement de la primera càtedra Woodrow Wilson, a la Universitat d'Aberystwyth (Gal·les), coincidia amb la fi de la Primera Guerra Mundial, i amb un creixent interès per a analitzar tant les causes que havien produït aquesta gran i devastadora contesa, com les condicions per a aconseguir una pau duradora. Així, des d'un inici, la disciplina, que forma part de les Ciències Socials, pretén generar un diagnòstic sobre la situació del sistema internacional i donar resposta als factors que provoquen les guerres. Per tant, la idea de fons que origina la disciplina és la necessitat de respondre científicament a una realitat complexa, formada no només per estats nació, sinó per tractats, regles, pactes, normes, actors transnacionals o institucions internacionals.

Amb tot, les reflexions sobre la guerra, la cooperació, els estats nació o l'anarquia del sistema internacional no eren, l'any 1919, una novetat acadèmica. Malgrat que no hi havia una teoria de les Relacions Internacionals com a tal, els primers filòsofs, historiadors o juristes de diferents civilitzacions ja s'havien interrogat constantment sobre les qüestions que afectaven la realitat internacional.

Un dels primers pensadors que va teoritzar sobre les relacions internacionals fou l'historiador grec **Tucídides** (460-401 a. de la n. e.). En la seua *Història de la guerra del Peloponès*, no només es va plantejar les causes de les guerres, sinó que també es va interrogar sobre algunes qüestions contemporànies, com ara les aliances, la justícia, la llei, la neutralitat dels estats, la seguretat col·lectiva, la percepció d'amenaça o el concepte d'equilibri de poder. L'estudi de Tucídides sobre la guerra entre Esparta i Atenes (liderant la Lliga de Delos) és per a molts autors el **primer text científic** de les Relacions Internacionals (Medina, 1973; Barbé, 2007).

Figura 2. Guerra del Peloponès

Font: Adaptat de sobrehistoria.com

Un dels episodis més analitzats de la col·lecció de vuit volums de la *Història de la guerra del Peloponès* és el *diàleg de Melos*, una recreació ideada per Tucídides d'un diàleg entre els líders de la poderosa Atenes i els governants de la petita illa de Melos. Aquests darrers han rebut un ultimàtum per part d'Atenes: o es rendeixen o seran aniquilats. Ara han de decidir com reaccionar davant de la immensa superioritat militar d'Atenes. Els líders de Melos argumenten que ells es mantindran neutrals, i apel·len als déus, a la moralitat, a la justícia o als seus aliats per a fer valer la seua posició. Davant de la insistència dels líders de Melos d'apel·lar a les emocions o a la justícia divina, els atenencs responen de la següent manera:

«Athenians: You know as well as we do that, when these matters are discussed by practical people, the standard of justice depends on the equality of power to compel and that in fact the strong do what they have the power to do and the weak accept what they have to accept».

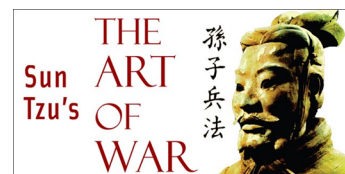
La idea que «el fort fa el que pot, i el dèbil pateix el que ha de patir» ha estat considerada una de les referències clàssiques del realisme polític, i cospa l'essència que la política internacional es regeix per la llei del més fort, i no pels ideals de justícia o de moralitat.

Ara bé, tot i que des de l'acadèmia occidental se sol referenciar aquesta obra grega com el primer text realista, el cert és que fora del continent europeu ja s'havien fet altres interpretacions d'un realisme que ens resulta, sens dubte,

Bibliografia

Manuel Medina (1973). *La teoría de las relaciones internacionales*. Madrid: Seminarios y Ediciones.

d'una gran actualitat. Cap a l'any 544-496 a. de la n. e., **Sunzi**, un conseller de la dinastia xinesa Zhou, escrivia el llibre *L'art de la guerra*, una obra de tretze capítols que es considera un dels primers grans tractats de geoestratègia militar de la història de la humanitat. Tot i que a la Xina ha estat considerat, durant més d'un mil·lenni, un dels *Set Clàssics Militars*, *L'art de la guerra* no fou introduït a Occident fins al segle XVIII en versió francesa, i fins al segle XX en versió anglesa.

Coberta d'una edició anglesa de *L'art de la guerra*

El llibre és d'una sorprenent actualitat, ja que malgrat haver-se escrit al segle V a. de la n. e. conté referències a temes com l'organització i planificació d'una guerra, els càlculs preliminars que cal fer abans d'atacar l'enemic, l'anàlisi dels punts febles i forts de l'enemic, les maniobres militars o, fins i tot, l'ús d'espies. Tot emprant un llenguatge científic –ús de variables, tipologies, etapes, classificació del tipus de terreny– el llibre continua essent un referent del realisme polític. Com indica en la introducció:

«L'art de la guerra és de vital importància per a l'estat. És una qüestió de vida i mort, una via cap a la seguretat o la ruïna. Per aquest motiu és un tema d'investigació que no pot ser rebutjat de cap manera. L'art de la guerra, llavors, és governat per cinc factors immutables: els principis morals, el cel, la terra, el comandant, el mètode i la disciplina.»

L'altra referència destacada fora del continent europeu és l'obra del filòsof i líder polític indi **Kautilya** (340-283 a. de la n. e.), autor d'*Arthashastra*, tot un exemple de manual del bon governant i de realisme polític, i un dels primers tractats sobre ciència política i economia. En els més de quinze llibres i cent cinquanta capítols, Kautilya explica amb detall l'art no només de la política i del bon govern, sinó d'altres qüestions com l'ètica, el sistema judicial, els drets i deures del *raja* (rei), l'economia, la societat del benestar o les teories sobre la guerra.

Durant l'època del Renaixement aparegué un dels autors més influents de tota la teoria política, **Nicolau Maquiavel** (1469-1527), que va escriure un manual anomenat *El príncep*, que s'ha convertit en un clàssic de l'art del govern. El llibre, escrit pel diplomàtic Maquiavel per al seu príncep, Llorenç de Mèdici, és un tractat sobre la política en el qual es descriu com s'han de comportar els governants més enllà dels imperatius morals o legals. La idea maquiavèlica que un bon estadista no ha de prendre en consideració la moralitat o la legalitat per a vèncer els adversaris conforma el nucli del pensament realista.

«Un príncep no ha de tenir un altre objectiu, preocupació, ni ha de considerar cap altra missió que no sigui la guerra.» Nicolau de Maquiavel, *El Príncep*.

Bibliografia

Ralph D. Sawyer (2007). *The Seven Military Classics of Ancient China*. Boulder: Basic Books.

Retrat de Nicolau Maquiavel

D'altra banda **Thomas Hobbes** (1588-1679) és un dels teòrics de referència del realisme polític, tant pel que fa a la concepció de l'ésser humà, que per a ell és dolent per naturalesa, com per la seua idea del sistema internacional. En referència al primer aspecte, segons Hobbes els éssers humans viuen en un estat de natura en continu conflicte en què «cada home és un llop per a l'home» (*homo homini lupus*). Aquesta ontologia negativa i conflictiva de l'ésser humà el porta a afirmar en una de les seues obres cabdals, *Leviatan* (1651), que la inexistència d'un govern central duu per naturalesa a un estat de guerra de tots contra tots (*bellum omnium contra omnes*). En paraules de Hobbes:

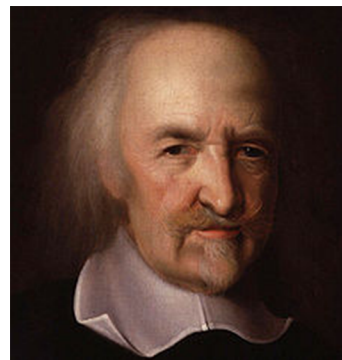
«Durant el temps en què els homes viuen sense un poder comú que els obligui a tots al respecte, estan en aquella condició que es diu guerra; i una guerra de cada home contra cada home. [...]. Les nocions de bé i mal, justícia i injustícia, no tenen cabuda. On no hi ha poder comú, no hi ha llei». Thomas Hobbes, *Leviatan*.

En aquest estat de naturalesa, sense un *Leviatan*, i sense estàndards morals o de justícia, preval un estat d'anarquia on cada individu persegueix el seu interès. Aquest estat d'anarquia, segons Hobbes, només pot superar-se gràcies a un contracte social en què els individus que viuen en una societat renuncien a les seues llibertats per un sobirà, *Leviatan*, que a canvi els proporcionarà estabilitat i pau.

En un altre sentit, el jurista holandès **Huig Grotius** (1583-1645), considerat un dels pares del dret internacional jusnaturalista, fou un dels primers autors que va parlar de la necessitat d'establir una societat internacional basada no en l'ús de la força, sinó en l'imperi de la llei. Propulsor de les idees de Francisco de Vitoria, el creador de la primera escola del dret internacional –l'anomenada Escola de Salamanca–, Grotius escrigué un llibre que es considera el primer tractat sobre dret internacional a Occident, *El dret de la guerra i de la pau* (1625).

Grotius es considera un dels casos de nen prodigi més rellevants de la història. Poeta des dels nou anys, va ingressar a la Universitat de Leiden per a estudiar Dret als onze anys, esdevenint jurista als quinze. A més d'aprendre de lleis, en aquests quatre anys Grotius s'especialitzà en matemàtiques, teologia (va participar en més d'una controvèrsia religiosa) i astrologia.

Ara bé, no només el dret internacional contribueix a crear una societat internacional d'estats pacífics. Per a Grotius, el **comerç** és l'activitat que millor descriu les relacions internacionals, ja que els estats, més que fer-se la guerra, es passen bona part del temps comerciant. Aquest fet el va portar a pensar, de manera força prematura, que el comerç i la interdependència econòmica entre les nacions, si bé no fan desaparèixer els conflictes entre elles, fa que en disminueixi la probabilitat.

Retrat de Thomas Hobbes

Bibliografia

Michael C. Williams (1996). «Hobbes and International Relations: A Reconsideration». *International Organization* (vol. 50, núm. 2, pàg. 213-236).

Retrat de l'holandès Huig Grotius

Un altre autor que ha reflexionat sobre l'ordre internacional i que se situa a l'extrem de Maquiavel és el prussià **Immanuel Kant** (1724-1804). Per al filòsof, els individus són tots lliures i iguals en drets i en deures, com el de la propietat privada. Per a Kant, les relacions internacionals no es caracteritzen només pel conflicte, sinó també pels llaços i pels interessos compartits que uneixen els diferents éssers humans. En el seu llibre *Sobra la pau perpètua*, Kant afirma que la pau es pot aconseguir gràcies a l'acceptació de tres principis:

- 1) el republicanisme constitucional com a forma de govern ideal,
- 2) el dret internacional,
- 3) la formació d'una *Foedus Pacificum*, o «lliga d'estats pacífics».

Retrat d'Immanuel Kant

En el moment que els estats adoptin aquest règim polític, segueixin les normes internacionals i s'uneixen en organitzacions de cooperació, la pau serà possible entre tots els estats del planeta. Més que establir una entitat supranacional, el que cal és establir una espècie de «contracte» entre les nacions per a abolir la guerra.

Un dels més importants estudiosos de la societat internacional, Martin Wight (1991) ha considerat que aquests filòsofs representen el fonament teòric de les relacions internacionals. Encara més, la teoria de les Relacions Internacionals no es pot entendre sense aquestes visions. Wight distingeix tres orientacions filosòfiques que tindran implicacions i constituïran l'origen de les teories en les Relacions Internacionals: la tradició realista, la revolucionària i la racionalista.

1) La tradició realista o hobbesiana

Si bé Wight esmenta el cas de Hobbes o de Maquiavel, en aquesta classificació també podríem considerar l'obra de Sunzi o de Kautilya. Segons els autors realistes, la idea principal és que el sistema internacional està caracteritzat per un estat de guerra permanent, un estat de guerra entre tots. El sistema internacional és eminentment anàrquic, és a dir, sense una autoritat superior, per la qual cosa estem condemnats al conflicte perpetu. Aquesta naturalesa conflictiva de l'ésser humà fa que els autors realistes considerin que els estats, en les seves relacions amb altres estats, utilitzin la força i el poder per a fer prevaldre la seua voluntat. El realisme no veu el món com hauria de ser, sinó com és, i evita l'anomenat pensament il·lús (*wishful thinking*).

2) La tradició revolucionària o kantiana

Segons aquesta tradició de pensament, amb la qual també s'han identificat alguns autors com Karl Marx, els éssers humans han d'establir una comunitat internacional o, en llenguatge marxista, un proletariat mundial que superi el sistema d'estats nació. Aquesta visió cosmopolita els porta a afirmar que les

relacions internacionals tenen una missió, que és canviar el món per a fer-ne un de millor. Els éssers humans són bons i la seua visió optimista del món els fa tenir esperances en el futur del sistema internacional.

3) La tradició racionalista o grociana

Aquests autors entenen les relacions internacionals com un conjunt d'estats (admeten i respecten la sobirania estatal) que actuen d'acord amb una llei internacional i amb unes pràctiques diplomàtiques. Malgrat que els estats busquen el seu interès, no actuen en el marc d'un sistema anàrquic, com afirmen els realistes, ni tampoc en la recerca d'una societat ideal kantiana, sinó que actuen en el marc d'una societat internacional en el qual hi ha unes normes legals i morals que limiten l'acció d'aquests estats.

En definitiva, mentre que l'objectiu dels teòrics realistes és desacreditar el pensament utòpic o idealista, i posar en valor l'interès nacional dels estats i l'estructura anàrquica del sistema, els kantians prioritzen allò que és millor per al món en comptes de prioritzar allò que és millor per a l'estat, basant-se en un imperatiu moral que ha d'estar present en les relacions entre estats. En canvi, els racionalistes, sense negar ni el paper ni la rellevància dels estats nació, assumeixen que aquests poden interactuar entre ells fent el millor que saben fer, que és el comerç. Precisament aquesta interdependència és el que ajudarà a superar l'estat d'anarquia característic dels autors realistes.

En funció de la tradició de pensament a què els autors estiguin adscrits, aquests conceben les relacions internacionals de diferent manera. Mantindran una visió diferent quan s'interroguin sobre la naturalesa humana, el progrés, el poder, la conformació de la societat internacional, el dret i la justícia internacional, la seguretat col·lectiva o les causes de la guerra, per a posar alguns exemples.

Bibliografia

Martin White (1991). *International Theory: The Three Traditions*. Leicester: Leicester University Press.

3. Els debats de la disciplina de les Relacions Internacionals: la formació dels paradigmes realista, liberal i estructuralista

En el primer mòdul vàrem analitzar en profunditat el que és, sens dubte, el concepte clau en la teoria de les Relacions Internacionals: els **paradigmes** i els seus **debats**. Influenciats per Thomas Kuhn i la seua obra, *L'estructura de les revolucions científiques* (1962), els autors de les relacions internacionals van començar a emprar aquest concepte per a explicar l'evolució teòrica en la disciplina de les relacions internacionals. Com hem estudiat, segons Kuhn es produïen una sèrie d'etapes preteòriques: tradicions de pensament que originaven crisis entre els científics sobre els postulats, o assumpcions sobre el món que els envolta. A aquest període en què es comença a compartir una mateixa cosmovisió del món que els envolta, l'anomenen l'etapa de «ciència normal» (final del primer debat). En l'etapa de «ciència normal» es produïa una coincidència en allò que Kuhn anomenava els principis metafísics, els mètodes d'anàlisi i les lleis generals de la ciència. Ara bé, després d'un període d'estabilitat, els científics tornaven a posar en dubte els postulats anteriors (segon debat) i començava una revolució científica que produïa un xoc entre paradigmes (tercer debat).

Aquesta visió de la disciplina com un **xoc entre paradigmes**, sobre formes de percebre, entendre i analitzar el món, ha fet adoptar el terme «grans debats de la teoria de les relacions internacionals». Amb tot, com mostra el següent quadre, tots aquests debats entre paradigmes no tenen lloc fora de la realitat, ans al contrari, es mostren imbricats amb els fenòmens que ocorren en l'estructura internacional. Com ens recorda Barbé (2007, pàg. 49), teoria i realitat són inseparables. En funció del context internacional i dels teòrics representatius de cada període, es produeix un marc analític concret i una temàtica dominant que acaba confirmant uns paradigmes (vegeu taula 1).

En les properes pàgines s'emmarcarà tant el període històric concret en què tenen lloc els debats teòrics de les Relacions Internacionals, com una explicació detallada del que són els tres grans paradigmes clàssics de la disciplina: realisme, transnacionalisme (o globalisme) i estructuralisme. També estudiarem dues reformulacions teòriques, dins dels dos primers paradigmes, que es desenvolupen al final dels anys setanta i principis dels vuitanta: el neorealisme i el neoliberalisme.

Conèixer el mapa mental de l'investigador no només és un exercici útil, sinó també indispensable per a saber com s'interpreta el món que s'està analitzant, especialment en una disciplina caracteritzada per la diversitat paradigmàtica.

Bibliografia

Michael Banks (1985). «The Inter-Paradigm Debate». A: M. Light; A. J. R. Groom (ed.). *International Relations: A Handbook of Current Theory* (pàg. 7-26). Londres: Frances Pinter.

Taula 1. Resum de l'evolució teoricopràctica

Període	Situació internacional	Marc acadèmic (eix epistemològic)	Temàtica (eix temàtic)	Debats	Paradigmes
1900-1945	Primera Guerra Mundial Revolució bolxevic Annexió de Corea per part del Japó Primera República de la Xina Creació de la Societat de les Nacions Crac de 1929 Esclat de la Segona Guerra Mundial	Creació de la primera càtedra de Relacions Internacionals	Creació d'un govern planetari que preservi la pau Causes de les guerres Seguretat col·lectiva	Debat entre idealistes i realistes	Idealisme Realisme
1945-1960	Final de la Segona Guerra Mundial després d'Hiroshima i Nagasaki Establiment de Bretton Woods Pla Marshall Inici de la Guerra Freda Guerra de Corea Establiment de la República Popular de la Xina	Triomf del realisme com a paradigma dominant Inici de la revolució behaviorista Aplicació de teories matemàtiques i biològiques en les Relacions Internacionals	La guerra Conflicte entre est-oest Cursa armamentista Inici de la integració europea Interès nacional		Realisme clàssic
1960	El Japó com a potència econòmica Crisi de Cuba Europa recuperada econòmicament Extensió del conflicte a la perifèria d'Occident	Crítica al cientisme excessiu Aplicació del concepte de paradigma en les Relacions Internacionals	Temàtica de la Guerra Freda Descolonització Desigualtat econòmica	Segon debat entre científistes i tradicionalistes	Realisme clàssic Teories sobre la presa de decisions (<i>decision-making</i>) en política exterior
1970-1980	Inici de la diplomàcia triangular de Nixon La Xina com a nou membre de l'ONU El Japó, segona potència econòmica Avenç en la integració europea Final de la Guerra del Vietnam Crisi del petroli Final del sistema Bretton Woods <i>Ostpolitik</i> Segona Guerra Freda	Crítica a la noció estatocèntrica de la disciplina Inclusió d'altres actors diferents de l'Estat Introducció de la noció de sistema en la disciplina	Organitzacions internacionals Interdependència econòmica Integració econòmica Regionalisme Globalització	Tercer debat entre els estatocentristes (realistes) i els globalistes (liberals)	Realistes clàssics Neorealistes Liberals Institucionalistes

Font: López i Vidal (2014)

3.1. El primer debat: realisme enfront d'idealisme

Com acabem de veure en l'apartat 2, malgrat l'existència de tots aquests autors i escoles de pensament, abans del segle XX no hi havia pensadors que analitzessin les relacions internacionals de manera sistemàtica, però sí que hem

identificat un conjunt d'historiadors, pensadors, estadistes, polítics, juristes i filòsofs que han reflexionat sobre algunes qüestions de l'ordre internacional i sobre la naturalesa conflictiva, o no, de l'ésser humà.

Amb tot, el segle XIX coincideix amb la generalització de l'estat nació modern, és a dir, la idea d'una entitat política conformada per un territori que creix i guanya presència territorial, i amb una capacitat per a mobilitzar els seus recursos. El desenvolupament econòmic i tecnològic comporta una major capacitat armamentista per a fer la guerra i, per tant, es desferma el dilema de seguretat a què farem referència al final del mòdul.

Aquesta cursa armamentista durà la humanitat a la Primera Guerra Mundial, en la qual no es veuran només involucrades les potències europees, sinó algunes potències en ascens, com ara els Estats Units o el Japó, i en escenaris tan diversos com Àsia, Oceania o Àfrica. El drama que havia suposat per a la societat europea la primera contesa mundial i l'abast de destrucció massiva van fer que una part de la classe intel·lectual debatés les causes que van provocar la guerra i les condicions necessàries perquè no es tornés a produir aquell horror. És en aquest període que cal situar l'anomenat **primer debat de les Relacions Internacionals** entre els autors idealistes i els autors realistes.

Bertrand Russell és, per molts, un dels intel·lectuals més brillants del segle XX. En un dels escrits sobre la Primera Guerra Mundial, Russell afirmaria: «Em vaig convèncer que la majoria dels éssers humans estan posseïts per una profunda infelicitat que es desfoga en odís destructius [...]. Vaig adquirir una comprensió dels processos instintius que no havia posseït abans.»

La primera resposta que té lloc al final de la Primera Guerra Mundial és la dels idealistes. Els autors idealistes posen en dubte la manera de fer política basada en l'interès nacional, el sistema anàrquic, i amb uns estats que actuen seguint la lògica d'equilibri del poder i de la diplomàcia vuitcentista. Per contra, els idealistes proposen unes relacions entre estats basades en una harmonia d'interessos centrada en uns principis universals de conducta moral (Arenal i Sanahuja, 2015, pàg. 67). La solució passa per dos tipus d'accions: l'establiment d'uns principis universals rectoris de la política internacional, i la creació d'una organització internacional que superi l'estat d'anarquia.

Pel que fa al primer punt, el 8 de gener de 1918, el president estatunidenc Woodrow Wilson feia un discurs al Congrés en què anunciava el que s'acabaria anomenant els *Catorze punts de Wilson*, una sèrie de principis que no només havien de servir per a negociar els termes del tractat de pau, sinó per a regir la política internacional. Inspirats en un idealisme de postguerra, entre els catorze punts destaquen:

- 1) Acabar amb la diplomàcia secreta.
- 2) Llibertat de navegació pels mars.

Bibliografia

Robert M. A. Crawford (2000). *Idealism and Realism in International Relations Beyond the Discipline*. Londres / Nova York: Routledge.

- 3) Desaparició de les barreres econòmiques.
- 4) Reducció armamentista.
- 5) Establir mandats sobre determinades colònies per a eventualment permetre'n la independència.
- 6) Evacuació del territori rus.
- 7) Restablir la sobirania a Bèlgica.
- 8) Alliberament de tot el territori francès i establiment de reparacions de guerra per als mals ocasionats per Prússia, l'any 1871, a Alsàcia-Lorena.
- 9) Reajustament de les fronteres italianes.
- 10) Principi d'autodeterminació per als pobles d'Àustria i Hongria.
- 11) Evacuació de tropes de Romania, Sèrbia i Montenegro, i reconeixement del principi d'autodeterminació dels Balcans.
- 12) Respecte per les nacions no turques de l'Imperi Otomà.
- 13) Permetre Polònia la seva independència i assegurar la seva sortida al mar.
- 14) Fer que, mitjançant pactes, els estats estableixin una «associació de nacions», sense menystenir la independència política i la integritat territorial de cada estat.

Precisament, emparant-se en la voluntat d'establir una associació que compartís els principis idealistes i de seguretat col·lectiva amb què mantenir la pau, finalment es va establir la **Societat de Nacions**, un organisme internacional amb seu a Ginebra que seria el germen del que després seran les Nacions Unides.

Una de les iniciatives impulsades durant el període d'entreguerres per a evitar de nou la guerra fou el Pacte Briand-Kellogg (1928), un tractat internacional liderat per França i els Estats Units, i tretze estats més. Aquesta coalició de països renunciava per sempre a l'ús de la guerra com a mecanisme per a la resolució de les controvèrsies internacionals.

Malgrat que després de la Primera Guerra Mundial una onada d'optimisme recorria Europa i Amèrica del Nord, aviat es van fer palesos els problemes de dur a terme els principis idealistes del president Wilson. Després que el Senat rebutgés ratificar l'ingrés dels Estats Units en la Societat de Nacions, la incapacitat de l'organització per a evitar l'establiment d'un estat titella japonès a Manxúria (1932), la invasió italiana d'Abissínia (1935) o l'ascens dels règims

totalitaris, que causarien la Segona Guerra Mundial, van suposar no només un autèntic cop a les esperances dels autors idealistes, sinó el triomf de la visió realista.

Per als teòrics realistes, les relacions internacionals estan marcades pel conflicte i per l'anarquia, i no pas pels principis idealistes que han de dur el planeta a una pau mundial. És més, consideraran que la miopia de l'idealisme, la seua incapacitat per a preveure les actituds hostils d'Alemanya i del Japó, és el que acabarà causant la Segona Guerra Mundial. Aquests autors seran titllats d'utòpics i acusats de confondre els seus anhels amb la realitat. Un dels pares del realisme polític, Edward Hallett Carr (1939), exposa de manera crítica com la utopia dels autors liberals podia causar l'esclat d'una Segona Guerra Mundial. Com ens recorda Leire Moure (Arenal i Sanahuja, 2015, pàg. 67) al·ludint a Carr:

«Les teories de la moralitat social són el producte d'un grup dominant que s'identifica a si mateix amb el conjunt de la comunitat i que té els mitjans per a subordinar grups i individus imposant-los la seva visió de la vida en comunitats.» (Carr, 1939, pàg. 79)

En canvi, per a Carr, la disciplina ha d'evitar aquesta mirada utòpica i s'ha de basar en l'observació científica de la realitat. En paraules de Carr, la història no ha de ser analitzada per mitjà de la imaginació (idealisme) o basada en principis ètics, sinó per l'esforç intel·lectual.

Taula 2: Obres dels principals autors realistes (primera meitat del segle xx)

Any de publicació	Autor	Obra
1929	Hans Morgenthau	<i>The Nature and Limits of Judicial Function in International Law</i> (tesi doctoral)
1939	E. H. Carr	<i>The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations</i>
1941	Georg Schwarzenberger	<i>Power Politics: An Introduction to the Study of International Relations and Post-war Planning</i>
1946	Hans Morgenthau	<i>Scientific Man vs Power Politics</i>
1946	Martin Wight	<i>Power Politics</i>
1951	John Herz	<i>Political Realism and Political Idealism</i>
1959	Kenneth Walz	<i>Man, the State and War</i>

Font: Jorgensen (2018: 91)

Des del final de la Segona Guerra Mundial, i durant tota la Guerra Freda, el realisme esdevindrà el **paradigma dominant** en la disciplina de les Relacions Internacionals, mentre que els intel·lectuals idealistes de postguerra pràcticament desapareixeran. Abans de descriure les principals característiques del

realisme, convé respondre una pregunta clau en la disciplina: per què ha esdevingut el paradigma dominant en la disciplina? La professora Leire Moure (Arenal i Sanahuja, 2015) mira de respondre aquesta pregunta en tres punts.

En primer lloc, les obres dels teòrics que hem descrit en l'apartat dos, i que conformen els pensadors realistes (Sunzi, Kautilya, Tucídides, Maquiavel, Hobbes o Clausewitz), han produït un enorme impacte en el pensament dels autors contemporanis. Com ens recorda Moure (Arenal i Sanahuja, 2015, pàg. 62), en tots aquests autors podem veure uns principis del realisme bàsic que ens permeten afirmar que hi ha una línia teòrica ininterrompuda des de fa més de 2.500 anys. En paraules de l'autora:

«L'autoritat atorgada als clàssics en teoria política i l'assimilació de la seva obra per part dels primers realistes van actuar com a mecanisme primigeni d'autoafirmació.»

En segon lloc, el triomf del realisme davant de l'idealisme del primer gran debat, en un moment en què s'estava creant una àrea d'estudi, va produir un enorme impacte en la disciplina, fins al punt d'interioritzar una necessitat per a descriure no allò que havia de ser (visió idealista), sinó el que realment és.

Finalment, el tercer motiu és la força explicativa del realisme. Tot criticant que els idealistes no trobessin la «cura o antídoto contra la guerra», el realisme s'erigeix com l'única teoria i l'únic paradigma que no menysté el paper del poder i de la naturalesa eminentment anàrquica del sistema internacional.

3.1.1. Realisme

Com acabem d'explicar, el realisme és des del final de la Segona Guerra Mundial la teoria dominant en la disciplina. És tan notable l'èxit del realisme en la disciplina, que, malgrat el seu fracàs per a explicar la fi del sistema bipolar, avui dia continua representant-ne el *mainstream*. Tant si és sota l'etiqueta de realistes clàssics, realistes estructurals o neorealistes, realistes defensius o ofensius, com realistes neoclàssics, la majoria dels autors identificats sota el vocable *realista* comparteixen una sèrie de premisses que convé recordar.

En primer lloc, la primera premissa fonamental dels autors realistes és que en una situació d'anarquia, els **estats** són les unitats bàsiques del sistema internacional, i els altres actors no estatals (les institucions internacionals, les corporacions transnacionals, els grups d'interès i les organitzacions no governamentals) no són res més que elements secundaris i amb una rellevància limitada. Per als autors realistes, el sistema d'estats nació iniciats en la Pau de Westfàlia (1648) és la característica principal d'un sistema internacional basat en uns estats sobirans que fan prevaldre el principi d'integritat territorial.

En segon lloc, els autors realistes defineixen el sistema internacional com essencialment **anàrquic** i mancat d'una autoritat central. D'ençà de la creació dels estats nació westfalianos, els estats viuen en un món en conflicte perpetu, en un estat de guerra de tots contra tots, on els períodes de pau només representen un interludi a la guerra.

«[...] Mentre els homes viuen sense ser controlats per un poder comú que els mantingui atemorits a tots, són en aquesta condició anomenada guerra, guerra de cada home contra cada home.» (Hobbes, 1651)

Si bé és exagerat pensar que, com sosté Hobbes, aquest «estat de guerra» és continu, el cert és que en un món «anàrquic» i sense autoritat superior acaba predominant el conflicte, raó per la qual els estats s'han de preparar constantment per a la seua defensa.

No obstant això, és possible establir un principi d'estabilitat sense l'existència d'aquesta autoritat central, o *Leviatan*, en paraules de Hobbes? Per als realistes, l'estabilitat sorgeix precisament com a conseqüència de la competició entre els actors. Els conflictes armats, paradoxalment, només es poden evitar si l'amenaça de guerra persisteix, ja que «la pau és l'absència de la guerra». Per als realistes, si hi ha algun tipus d'«ordre» o de «mecanisme regulador» en el sistema internacional, aquest és el producte de l'**equilibri de poder**, és a dir, una situació en la qual l'existència de diversos pols o potències ens aproxima a l'equilibri. Cap potència no és prou poderosa per a dominar el planeta, però fins i tot en el cas que alguna de les potències es vulgui convertir en un *hegemon*, els altres estats s'uniran per a impedir-ho (López i Vidal, 2014).

En tercer lloc, els realistes creuen que la variable explicativa del comportament dels estats és la **recerca de poder**, i la principal forma de poder està determinada per la força militar. Per als realistes el poder no és quelcom abstracte, sinó que té una doble dimensió. Per una part, el poder és material i està vinculat a una sèrie de capacitats, que segons Walz (1979), depenen de la grandària de la població, del territori, dels recursos econòmics, del poder militar i dels recursos naturals. Com més elevades siguin aquestes variables, més poderós serà un estat. D'altra banda, el poder és un concepte essencialment relacional. Els estats són poderosos perquè es comparen amb altres estats i busquen aconseguir, com a mínim, la supervivència en un entorn anàrquic. Aquesta supervivència només es pot assolir amb l'acumulació de més poder, veritable objectiu de la política mundial.

Convé diferenciar quatre conceptes que sovint es confonen o s'empren de manera errònia. Mentre que la **política mundial o global** fa referència a aquells temes que afecten el conjunt de la comunitat internacional –la pobresa, el terrorisme internacional, el medi ambient o l'escalada armamentista– la **política internacional** fa referència a les relacions d'índole política entre actors del sistema i la **política exterior**, i al·ludeix a una determinada política pública dels estats en relació amb un altre actor o actors del sistema. Per últim, les **Relacions Internacionals** són l'estudi sistemàtic de fenòmens observables en la realitat internacional des del punt de vista polític, econòmic i social.

En quart lloc, el realisme afirmarà que els estats, com a unitats del sistema, són actors racionals i unitaris. Aquesta afirmació implica, essencialment, dues premisses. D'una banda, que els estats sempre miren d'optimitzar la seua funció d'utilitat, és a dir minimitzar els costos de les seues accions i maximitzar-ne els beneficis. D'altra banda, que els estats s'assemblen a boles de billar dures i compactes que no es veuen influenciades pels diferents grups que hi ha en una societat determinada. Aquesta última visió es coneix com la «visió de la caixa negra», en al·lusió al fet que la política domèstica és poc rellevant.

Per últim, atesa la visió estatista, conflictiva i anàrquica de les relacions internacionals, els autors realistes entenen que el paper de les institucions internacionals (les Nacions Unides, la Unió Europea, el Mercosur, els Tractats de Lliure Comerç, etc.) és més aviat limitat, ja que aquestes són buides de poder i depenen en última instància de la decisió dels estats. Les institucions no són res més que instruments mitjançant els quals els estats apliquen la seua lògica egoista i intenten exercir el poder, per la qual cosa qualsevol tipus de cooperació a curt termini s'interpreta com una cerca, a llarg termini, de més poder d'aquests estats. Es tracta d'un joc de suma zero, en què ningú no coopera, sinó que els interessos egoistes dels actors són els que defineixen la política exterior dels països. En el seu article clàssic «La falsa promesa de les institucions internacionals», un dels grans autors realistes, John Mearsheimer, afirma que les institucions internacionals són l'«escenari per a representar les relacions de poder» (López i Vidal, 2014).

Taula 3. Premisses bàsiques del realisme

Qüestions	Resposta del realisme
Actors	Estats
Concepció de l'ésser humà (ontologia)	Conflictiva, pessimista
Característiques del sistema internacional	Conjunt d'estats, anàrquic, conflicte perpetu
Variable explicativa del comportament dels actors	Interès, poder, l'anarquia del sistema internacional

Qüestions	Resposta del realisme
Paper de les institucions internacionals	Feble

Font: López i Vidal (2014)

3.2. El segon debat de les Relacions Internacionals: els tradicionalistes i els científistes

Com acabem d'analitzar, el primer gran debat de les Relacions Internacionals s'havia produït en l'eix ontològic, i les discussions estaven vinculades a algunes qüestions, com ara la natura de les relacions internacionals, la consideració de l'ésser humà, o el paper del poder en la política internacional. D'altra banda, hem observat que amb la fi de la Segona Guerra Mundial i l'inici de la Guerra Freda, l'acadèmia tant europea com nord-americana va abraçar els principis fonamentals del realisme.

Amb tot, aquesta aparent estabilitat de l'acadèmia es veurà alterada amb l'aparició, al final dels anys cinquanta i principis dels seixanta, de l'anomenat **segon gran debat de les Relacions Internacionals**. Aquest debat tindrà lloc sobre qüestions situades en l'eix epistemològic i versarà sobre el **coneixement** i la manera com el científic ha de dur a terme les seues investigacions per a entendre el món que l'envolta.

Fins aleshores, la jove disciplina de les Relacions Internacionals havia estat marcada per una metodologia **tradicionalista**, és a dir, les investigacions es basaven en estudis de dret internacional, història de la diplomàcia o filosofia política. La manera d'estudiar els fenòmens socials es feia mitjançant estudi de casos, com la Guerra del Peloponès, el Concert Europeu o les Guerres de l'Opi.

Segons els autors tradicionalistes, calia buscar preguntes de recerca perquè fossin analitzades com casos particulars, sense necessitat d'establir teories, principis o lleis generals del comportament dels estats. A més, com ens recorden Mansbach i Taylor (2018, pàg. 18-19), per als tradicionalistes no és possible separar els valors dels fets, ja que tots els teòrics estan impregnats d'una «agenda normativa» sobre el que és correcte i el que no ho és en les relacions internacionals. Els analistes estudien el conflicte no només per a entendre'l, sinó per a canviar la política internacional i eliminar les guerres.

Ara bé, al final dels anys cinquanta es produeix una autèntica revolució en les Ciències Socials, i en particular en les Ciències Polítiques. En essència, l'envit behaviorista representa una ruptura amb els tradicionalistes, i un intent d'emular, en les Ciències Socials, els paradigmes, models i teories de les Ciències Naturals, com ara el concepte de sistema, que es començarà a utilitzar en les Relacions Internacionals. Per als científistes, les Ciències Socials han de poder estudiar-se seguint la metodologia positivista i evitant els estudis esbiaixats o mancats d'objectivitat (vegeu mòdul 1).

Imatge sobre la història de la diplomàcia durant la guerra als Estats Units, 1812

Per als científics, més que centrar-nos en l'estudi de les institucions, en els estudis jurídics, o en l'anàlisi formal sobre qui té el poder, cal estudiar la política com un tot, com un sistema conformat per unitats que es relacionen entre elles, i en el qual la totalitat no és la suma de les parts.

En comptes d'utilitzar els estudis de casos per a analitzar fets particulars, pretenen establir **patrons de comportament generalitzables** que ens ajudin a entendre el món que ens envolta. D'aquesta manera, els teòrics inicien les recerques amb hipòtesis de treball, és a dir, explicacions provisionals per a un determinat tema d'estudi, i per mitjà de l'estudi objectiu –no esbiaixat– es pot acabar donant per vàlides aquestes hipòtesis. En definitiva, l'objectiu del teòric és aplicar el mètode científic (empirisme, falsació, objectivitat) per a entendre la realitat que ens envolta.

Quant a la **metodologia**, per a analitzar les dades, els autors científics aposten per l'ús de mètodes quantitius, que agafen de les matemàtiques, de l'estadística o de l'economia, per a recollir dades, quantificar-les, analitzar-les i, finalment, interpretar-les. En paraules de Mansbach i Taylor (2018, pàg. 18) per als científics, els nombres són més precisos que les paraules. L'ús de l'àlgebra o de les grans computadores per a processar informació ens permet una imatge més precisa de la realitat que el relat dels fets.

En resum, aquest debat entre tradicionalistes i científics gira al voltant de quatre grans controvèrsies (Mansbach i Taylor, 2018, pàg. 19-20):

1) Complexitat enfront d'uniformitat

Mentre que els tradicionalistes creuen que els actors –estats, individus– de les Relacions Internacionals són massa complexos, imprescindibles i, per tant, no es poden analitzar amb el mateix mètode que s'empra en les Ciències Naturals, els científics afirmen que els éssers humans formen una part inalienable de la naturalesa, i que poden ser observats com qualsevol altre objecte d'estudi. Com afirmen Mansbach i Taylor (2018), «la complexitat és en la ment dels observadors, i el que sembla complex a simple vista, esdevé menys complex a mesura que n'aprenen més».

2) Arbres enfront de boscos

Els tradicionalistes entenen que les anàlisis dels científics han d'estar centrades en els individus, en les unitats, els «arbres», i tant en els estudis d'àrea (estudis d'Àsia, Europa, Àfrica...) com de llurs cultures, els investigadors podran entendre les especificitats de la realitat internacional. Es tracta d'especialitzar-se en una àrea o en pocs països per a ésser capaç de veure les diferències que hi ha entre els «arbres» del bosc. En canvi, els científics prefereixen estudiar

n casos diferents des d'un punt de vista geogràfic i històric per a ésser capaços de trobar no les diferències, sinó les regularitats amb les quals establir lleis universals o patrons en la política internacional.

3) El tot enfront de la part

Segons la visió tradicionalista, cada vegada que s'analitza un objecte d'estudi en les relacions internacionals –per exemple, una aliança militar entre països–, més que aïllar els casos com si fossin variables, el que cal és contextualitzar els casos. En les Relacions Internacionals, afirmen, no podem aïllar el context com si es tractés de variables matemàtiques, sinó que cal entendre com interactuen els fets entre ells. Els científics, en canvi, insisteixen en la necessitat d'aïllar els casos que estudiem com si estiguéssim en un laboratori, tal com s'investiga en les Ciències Naturals. Contràriament al que creuen els tradicionalistes, cal aïllar els factors per a entendre si aquests tenen un paper important, o si a l'inrevés, són relacions espúries.

4) Subjectivitat enfront d'objectivitat

Per últim, en el debat entre tradicionalisme i científisme, els primers creuen que els segons s'esmercen a quantificar i mesurar els factors, oblidant en molts casos la part **no material** de les relacions internacionals, com ara les percepcions, les idees, les emocions, les identitats o les creences. Per als tradicionalistes, estudiar només allò que és observable i quantificable, com diuen els científics, és ignorar la naturalesa humana. En canvi, els darrers, més que negar l'existència de variables no materials, afirmen que és més objectiu i científic quantificar allò que s'observa.

El resultat final d'aquest debat, durant tot el període de la Guerra Freda, fou el triomf del **behaviorisme** per sobre dels postulats tradicionalistes. Malgrat que aquests darrers no van acabar desapareixent, els acadèmics behavioristes acabaran dominant la major part de les universitats d'Europa i d'Amèrica del Nord i rebran, per part dels governs occidentals, una gran quantitat de fons per a realitzar recerca fent servir nous mètodes com les entrevistes, els estudis psiconeuronals o els estudis estadístics.

En definitiva, aquest segon debat va resultar cabdal, ja que, tot i tractar-se, *prima facie*, d'un debat epistemològic i metodològic, produeix un clar efecte en el camp teòric, qüestionant alguns dels mites fundacionals del realisme, com ara l'estatocentrisme, com veurem en el tercer debat.

3.3. Tercer debat: els estatistes enfront dels transnacionalistes

Després del segon debat epistemològic, en la dècada dels setanta s'inicia el tercer debat de les Relacions Internacionals, anomenat també debat entre **estatistes** (realistes) enfront de **transnacionalistes** (globalista o pluralista), que representa una discussió acadèmica entre el paradigma realista i el liberal, que

se situa en l'eix ontològic, és a dir, en les diferents concepcions del món que ens envolta, i en la definició sobre què és un actor en les Relacions Internacionals. La constatació que el paradigma realista no responia a una realitat cada vegada més complexa i més globalitzada va fer que aquest tipus d'autors consideressin que la disciplina havia de ser menys estatocèntrica i més sensible a la idea que la cooperació és possible.

El context en què es produeix aquest debat és el d'un període de contenció en el qual la tensió entre est-oest se suavitzava: s'estableix el Tractat de No Proliferaió Nuclear (1968); s'avança en la integració econòmica i política d'Europa Occidental; els Estats Units surten debilitats després de retirar-se de Vietnam; el dòlar passa a fluctuar lliurement en els mercats; es produeix un augment de la interdependència econòmica entre els estats, i la descolonització amplia el nombre d'estats nació i posa de manifest la situació de dependència i pobresa d'aquests països. Tot plegat, acabarà produint una **reconfiguració del poder en l'àmbit econòmic i polític** que obligarà a repensar les Relacions Internacionals.

Taula 4. Canvi en el context en el qual es produeix el tercer gran debat

Fenomen	Exemples
Distensió est/oest	Tractat de no proliferació nuclear Establiment dels acords SALT I i SALT II <i>Ostpolitik</i> Retirada dels Estats Units de Vietnam
Fractura nord/sud	Processos de descolonització Conferència de Bandung (1955) Moviment de països no alineats Creació del Grup dels 77 Creació de l'OPEP
Canvi en el sistema econòmic	Fi del patró dòlar/or i inici de la convertibilitat del dòlar Crisi petroliera de l'any 1973 Creació del G-7 Integració econòmica d'Europa occidental Interdependència econòmica

Font: elaboració pròpia

El tercer gran debat de caire interparadigmàtic té lloc entre els realistes, els transnacionalistes i, com veurem en el següent apartat, els estructuralistes, i es pretén no només ampliar l'agenda d'investigació de la disciplina, sinó que es vol desafiar la imatge del món com l'entenen els realistes (Barbé, 2007, pàg. 67). Si bé els realistes entenen el món com una taula de billar, on hi ha unes boles dures i compactes que xoquen les unes amb les altres, amb l'arribada del tercer debat els globalistes entendran les relacions internacionals com una gran teranyina, en la qual les unitats són interdependents les unes amb les altres.

Per a Thomas S. Kuhn, l'arribada d'un nou paradigma està relacionada amb les evolucions socials, polítiques o culturals, per la qual cosa en un mateix moment històric poden conviure diferents cosmovisions, tot i que afirma que aquestes cosmovisions o paradigmes no poden ser dialogar els uns amb els altres, sinó que només es poden vèncer. A aquest fet, Kuhn l'anomena la «incommensurabilitat dels paradigmes científics».

En primer lloc, i desafiant el model realista, els transnacionalistes entenen que els estats són les unitats més rellevants del sistema, però a més, assenyalen la gran **pluralitat d'actors** que interactuen en les relacions internacionals. Més que qüestionar el sistema d'estats nació westfalià, introdueixen l'estudi d'altres actors no estatals, com ara les institucions internacionals, les empreses transnacionals, les ONG, les unitats subestatal, els individus o l'opinió pública. En paraules de Barbé (2007, pàg. 66), «l'Estat perd el seu caràcter exclusiu, per a entrar en competència amb altres actors».

Bibliografia

Les dues obres de referència del transnacionalisme són *Transnational Relations and World Politics* (1972) i *Power and Interdependence* (1977), publicades pels reconeguts teòrics **Robert O. Keohane**, catedràtic de la Universitat de Princeton, i **Josep S. Nye**, exdegà de la John F. Kennedy School of Government, de la Universitat de Harvard.

En segon lloc, el tercer debat amplia l'**agenda d'investigació** de les Relacions Internacionals a temes diferents dels de seguretat. En la nova agenda dels teòrics apareixen temes que autors realistes havien relegat a un segon terme, com ara les **institucions internacionals** i, en concret, les organitzacions intergovernamentals (OIG). Durant la dècada dels anys setanta, les OIG comencen a tenir un paper cada vegada més destacat en la política internacional, gràcies als marcs de cooperació que es generen entre els estats. En altres casos, algunes **institucions monetàries** o **financeres** (anomenades *low politics*), com ara el Banc Mundial, el Fons Monetari Internacional o el Banc Asiàtic de Desenvolupament, tenen un paper cabdal en les relacions polítiques o de seguretat (o *high politics*). En definitiva, segons els autors globalistes, les institucions internacionals si bé no eviten la guerra, sí que disminueixen dràsticament la possibilitat de conflicte perquè creen vincles de cooperació entre els estats.

Tot i que els termes com institucions internacionals i organitzacions internacionals són habitualment emprats com a sinònims, no representen exactament el mateix. Les institucions internacionals són acords de cooperació entre diversos estats sobre un tema general o específic, que pot prendre la forma d'una organització internacional, d'un tractat internacional, d'un acord, d'una agència internacional, o de pràctiques més aviat formals que modelen les actituds, el comportament i les expectatives dels actors. En aquest sentit, les organitzacions internacionals són una de les formes en què es manifesten les institucions internacionals.

Un dels actors que requereix una consideració especial són les **empreses transnacionals**, com a instrument que facilita la globalització econòmica. Com ens recorda Barbé (2007, pàg. 235), des de la dècada dels anys setanta les empreses transnacionals estan concentrades als països del centre del sistema (països occidentals i Japó), i allunyades de la perifèria (Àfrica, Amèrica Llatina, Àsia) i són generadores de la major part dels fluxos comercials i de la inversió mundial. Així, doncs, els autors transnacionalistes afirmaran que les grans corporacions internacionals hauran de ser considerades uns actors fonamentals, no només per la seua participació en el PIB mundial (vegeu taula), sinó per la seua implicació en els centres de poder polític. Alguns autors van més enllà i afirmen que el paper d'aquestes empreses, que controlen l'economia mundial, actuen com a acceleradors de la fractura que hi ha entre el nord i el sud.

Taula 5. Les entitats econòmiques més importants per volum (2016)

Posició	PIB del país o volum de negoci	Posició	PIB del país o volum de negoci
1	Estats Units	16	Sinopec Group
2	Xina	17	Corea del Sud
3	Japó	18	Royal Dutch Shell
4	Alemanya	19	Mèxic
5	França	20	Suècia
6	Regne Unit	21	ExxonMobil
9	Canadà	22	Volkswagen
10	Walmart	23	Toyota
11	Espanya	24	Índia
15	China National Petroleum	25	Apple

Font: Banc Mundial

Per últim, un dels vessants del transnacionalisme, el globalisme, ens aporta una idea clau en el paradigma: la cada vegada més gran mundialització dels processos productius, comercials, i tecnològics, que segons ells «trenquen amb la lògica del sistema d'estat nació per a crear una lògica de xarxa o teranyina» (Barbé, 2007, pàg. 67). Per a Joseph Nye i Joseph Keohane, aquesta globalització produeix una «**interdependència complexa**» que s'allunya del sistema anàrquic dels realistes. Els estats, gràcies a l'augment dels intercanvis comercials i a una cada vegada més intensa relació entre actors que interactuen mitjançant les institucions, aconsegueixen establir una interdependència. Per a Keohane i Nye, el declivi de la força militar com a dinàmica predominant de les relacions internacionals i la creació d'una interdependència entre els actors possibilitarà, a la llarga, un augment de les relacions basades en la pau i en la cooperació.

Susan Strange fou catedràtica de Relacions Internacionals de la prestigiosa universitat London School of Economics and Political Science, i posteriorment catedràtica d'Economia política internacional a l'European University Institute, de Florència. Entre les seues obres més representatives destaquen *Casino Capitalism* (1986) i *States and Markets* (1988), dos llibres que se centren a identificar el nexa d'unió que hi ha entre la política internacional i els mercats financers. En el primer llibre, Strange identifica els perills que comporta el capitalisme global de la dècada dels anys vuitanta, que no dubta a qualificar de «capitalisme de casino», un capitalisme orientat a l'especulació i no a la producció. En el seu segon llibre, Strange assenyala dues idees que faran fortuna en la disciplina. En primer lloc, fa una definició de poder estructural: «el poder fa referència a qui controla la producció, la seguretat, les finances i el coneixement». Per a Strange, la forma més important de poder no és la militar, sinó precisament la financera. En segon lloc, afirma que vivim en una època de desdibuixament del model d'estat nació westfalià i això la duu a parlar de la *Westfailure*, és a dir, el final del sistema d'estats nació.

Susan Strange

3.3.1. Liberalisme: el qüestionament estatocèntric

Com hem apuntat, després del «primer debat», que va enfrontar idealistes i realistes, i després del «segon debat» epistemològic entre tradicionalistes i cièntistes, en la dècada dels setanta trobem l'anomenat «tercer debat», una discussió interparadigmàtica entre diferents concepcions del món que gira al voltant del qüestionament estatocèntric del sistema internacional i de la noció d'interdependència. La constatació que el paradigma realista no donava resposta a una realitat cada vegada més complexa va fer que els globalistes acceptessin una visió del món molt menys estatocèntrica i més oberta a la lògica de la cooperació.

Si bé és cert que el realisme ha estat el corrent dominant en la disciplina, el liberalisme ha representat la visió alternativa fins a l'inici del «quart debat». Sota aquesta etiqueta, englobem tant els liberals clàssics com els **institucionalistes neoliberals**, els **neoinstitucionalistes**, els **transnacionalistes** o els **globalistes**.

Al principi d'aquest mòdul hem analitzat com entre els filòsofs i els teòrics de les principals tradicions de pensament trobem alguns autors liberals, com ara Kant o Grotius. A més, els autors liberals beuen de les obres tant dels primers **empiristes anglesos**, com John Locke i David Hume, com dels pensadors de la **Il·lustració**, com Jeremy Bentham, John Stuart Mill, Adam Smith o Voltaire. Malgrat la heterogeneïtat d'aquest conjunt d'autors, de diferents períodes i de diferents procedències, tots comparteixen una concepció positiva de l'ésser humà, una fe en la raó, i una creença en el progrés científic i tecnològic. Els avenços científics han de permetre un major benestar, més felicitat o més riquesa de les persones (Arenal i Sanahuja, 2015, pàg. 102). Vegem a continuació aquestes assumpcions bàsiques que comparteixen els autors liberals.

Malgrat que el terme liberalisme sol estar vinculat al conservadorisme, o amb el neoliberalisme econòmic, en la teoria de les Relacions Internacionals s'empra de manera diferent i engloba un conjunt d'autors que emfatitzen l'individualisme, la llibertat i la cooperació entre estats, i l'optimisme per l'ésser humà.

En primer lloc, els autors liberals, sense deixar d'acceptar que l'estat és l'actor principal del sistema, comencen a considerar la **importància d'altres actors** no estatals, com ara les ONG, les companyies transnacionals, els grups terroristes, la societat civil o l'opinió pública. A més, igual que els realistes, els autors liberals reconeixen que els individus es comporten de manera egoista i competitiva per naturalesa, però, a diferència d'ells, creuen que és possible trobar interessos comuns amb els quals arribar a una lògica d'acció cooperativa. La seua concepció kantiana sobre l'ésser humà els fa afirmar que els individus

utilitzen la **raó** per a poder aconseguir una situació de millora mútua, en la qual tothom millora i ningú no hi perd, de manera que se supera el dilema del presoner de la teoria econòmica, i aquest joc esdevé un joc de suma positiva (López i Vidal, 2014).

Prenent l'exemple de la teoria econòmica, el **dilema del presoner** explica la matriu de pagaments a la qual s'enfronten dos presoners que han de decidir si cooperar o no cooperar amb les autoritats. Si segueixen una lògica de comportament racional, el joc demostra que els presoners, per a optimitzar els beneficis, acabaran cooperant.

En segon lloc, els liberals entenen que el sistema internacional, malgrat ser eminentment anàrquic, no es caracteritza per l'existència d'un estat de guerra de tots contra tots, sinó que fins i tot en un món dominat pels estats, la **cooperació** esdevé, en determinades circumstàncies, la dinàmica principal del sistema. Aquesta cooperació entre estats és possible gràcies a un sistema internacional que està regit per una sèrie de normes, regles i acords que modulen el comportament dels actors. En altres paraules, l'absència de govern central en el sistema internacional no només no impedeix la cooperació, sinó que l'estabilitat i l'ordre emergeixen quan els actors egoistes que coexisteixen en aquest entorn de confusió arriben a decisions autònomes, independents i cooperatives.

En conseqüència, per als liberals l'ordre sorgeix no de l'equilibri de poder, sinó de diferents nivells de govern que comprenen **normes, regles o institucions**. Les institucions internacionals representen la garantia que les interaccions entre actors evolucionaran a llarg termini cap a la cooperació, ja que prenen part de l'autoritat dels estats i actuen com a fre de l'anarquia.

En tercer lloc, per als autors liberals els actors són essencialment **racionals**, i empen aquesta raó per a arribar a situacions que maximitzin els beneficis. En l'àmbit dels estats, aquests de vegades es desdiuen dels acords pactats (*to defect*), o bé poden enganyar (*to cheat*), en cas que els guanys obtinguts de no complir aquests pactes siguin més elevats que els costos de cooperar. Ara bé, la defeció té un alt preu, atès que pot ocasionar costos a llarg termini, especialment a mesura que els actors són cada vegada més **interdependents**. Com ens recorda Robert Axelrod amb el joc d'«estira-i-arronsa» (en anglès, *tit for tat*), els individus generalment no són «miops» i, per tant, si un actor no coopera o trenca els pactes, en un futur la seua credibilitat es posarà en dubte. Precisament les institucions hi són per a recordar-nos els costos, els guanys i els riscos de cooperar o de no cooperar.

En quart lloc, els autors liberals, a diferència dels autors realistes, creuen en els **guanys absoluts**. Com hem vist, els realistes entenen que els estats, malgrat cooperar, sempre acaben decidint en funció dels guanys relatius, és a dir, allò decisiu no és el que guanya un estat «per ésser», sinó el que guanya de més en relació amb altres actors. Per als liberals, en canvi, el més important és maximitzar el seu benestar i la seua seguretat, independentment dels guanys de més que obtinguin els altres actors. L'egoisme, com ens recorda Sodupe

(2002, pàg. 139), fa que les funcions d'utilitat dels estats siguin independents. Una situació en la qual tots els actors guanyen és una situació en què la suma dels guanys i de les pèrdues surt positiva.

En el cas d'una negociació o d'un acord de lliure comerç, el que importa per als autors liberals no és aconseguir que l'acord acabi amb un joc de suma zero on el que guanya un actor és igual al que perd l'altre actor. La negociació acabarà quan els dos actors aconseguixin millorar la situació de partida, sense fixar-se en quant guanyen en relació amb l'altre, sinó si guanyen en termes absoluts com a conseqüència de la signatura del tractat de lliure comerç.

Per últim, i pel que fa a qüestions metodològiques, els liberals afirmen que les relacions de causalitat que s'estableixen entre els fenòmens de la realitat internacional són **multidimensionals i multifactorials**. A més dels elements materials (polítics i econòmics), els liberals parlen dels elements no materials i psicològics que afecten el comportament dels actors, com són les idees, les percepcions, les normes o les qüestions de tipus ideològic. No obstant això, encara que són conscients que les ideologies orienten els actors en les seves eleccions i estratègies, encara creuen que aquests elements no materials estan subordinats als interessos materials dels actors i a les relacions de poder. Com veurem en el següent apartat, caldrà iniciar el «quart debat» perquè aquestes variables tinguin un paper rellevant en l'estudi de les relacions internacionals.

En definitiva, per als autors liberals el poder no és l'única via per a aconseguir més seguretat en un entorn conflictiu, sinó que hi ha altres mecanismes que poden contribuir a aquesta finalitat. La promoció de la democràcia (l'anomenada teoria de la pau democràtica), la interdependència econòmica, el comerç internacional, els processos d'integració regional o, més recentment, la governança global contribueixen necessàriament a aconseguir un clima d'equilibri entre els actors del sistema. Analitzarem aquestes qüestions en el mòdul 3.

Taula 6. Premisses bàsiques del liberalisme

Qüestions	Resposta del liberalisme
Actors	Pluralitat d'actors
Concepció de l'ésser humà (ontologia)	Egoista, racional, cooperativa
Característiques del sistema internacional	Interdependent, cooperatiu
Variable explicativa del comportament dels actors	Interès, racionalitat
Paper de les institucions internacionals	Fort

Font: elaboració pròpia

3.3.2. Estructuralisme (marxisme)

Com hem explicat en els primers apartats, fins als anys setanta el realisme serà el corrent dominant en l'acadèmia occidental, una vegada l'idealisme d'entreguerres hagi pràcticament desaparegut. El predomini del realisme és tan gran durant el primer període de la Guerra Freda, que pràcticament no hi ha

moviments de resistència rellevants. Aquesta situació comença a canviar amb les transformacions que es produeixen en el sistema bipolar, i que han estat identificades en la taula 3. En primer lloc, hem vist com el primer desafiament a l'estatocentrisme arriba amb els autors transnacionalistes, que posen en dubte no només la naturalesa estatocèntrica de les relacions internacionals, sinó també les mancances en l'agenda d'investigació realista, com ara el poder de les institucions, les grans corporacions internacionals o l'augment imparable de relacions comercials en un món que sembla cada vegada més mundialitzat.

Precisament aquesta imparable puixança d'Occident, juntament amb l'anomenat miracle econòmic del Japó, posa de manifest com aquest creixement no només és desigual, sinó que perpetua la **pobresa** i el **subdesenvolupament** en bona part del sistema internacional. Per bé que la descolonització havia situat les antigues colònies com a nous actors del sistema, aviat es manifestaria una situació de desigualtat i d'asimetria de poder que alguns autors començaran a denunciar. Per als autors estructuralistes la «interdependència» de les economies **capitalistes** no només es considera negativa, sinó que és la causa de l'endarreriment econòmic dels països pobres. El sistema capitalista està representat per la imatge d'un gran pop, amb un cap que representa el nord, i uns tentacles que li serveixen per a alimentar-se d'un sud famolenc.

La major part dels autors estructuralistes comparteixen el pensament vinculat als autors marxistes com Marx i Engels, Lenin, Rosa Luxemburg o Antonio Gramsci.

Malgrat que aquest paradigma sempre serà minoritari entre el conjunt dels teòrics, i tot i la seua heterogeneïtat, els estructuralistes comparteixen, almenys, tres tipus d'aproximacions ontològiques.

Des del punt de vista metodològic, molts autors marxistes comparteixen tres punts essencials: la concepció materialista i determinista de la història, la lluita de classe com a origen dels conflictes, i l'anàlisi del sistema internacional com un tot, i no dividit en àrees d'estudi.

Bibliografia

Per a analitzar el marxisme en les Relacions Internacionals, vegeu: **Stephen Hobden; Richard Wyn Jones** (2017). «Marxist theories of International Relations». A: *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations* (pàg. 129-143). Oxford: Oxford University Press.

En primer lloc, els estructuralistes pretenen, com els transnacionalistes, trencar amb la visió essencialment estatista de les relacions internacionals, i introdueixen no només l'estudi de l'**ésser humà**, sinó del context en què aquest actua, és a dir, el **sistema capitalista**. La seua ontologia materialista els porta, d'una banda, a afirmar que els éssers humans no són lliures, com creuen els

Bibliografia

Sobre el *Manifest Comunista* de Marx i Engels (1848), vegeu: **Eric Hobsbawm** (2011). *How To Change The World. Reflections on Marx and Marxism*. Londres: LittleBrown.

liberals, sinó que són el producte de la seua posició en la societat de classes. Dit en altres paraules, els éssers humans són producte d'un procés històric; són el resultat de l'estructura econòmica en què viuen, i aquesta els condiciona profundament.

Així, doncs, de la mateixa manera que les Ciències Socials miren d'entendre el sistema de domini capitalista en què està immers l'individu, en l'àmbit de les relacions internacionals els autors estructuralistes afirmen que cal estudiar les societats capitalistes de manera similar: examinant amb atenció les diferents classes socials, el paper dels empresaris i del proletariat, i els centres de poder financer o les empreses transnacionals.

En segon lloc, la visió que els autors estructuralistes tenen del món s'explica en termes de **conflicte**, i no de cooperació com en els autors transnacionalistes. A diferència d'aquests, els estructuralistes no entenen que l'interès individual i egoista porti els actors a cooperar, ni tampoc no assumeixen que les corporacions internacionals ajudin a fer possible la cooperació en un món anàrquic. L'espai per a la cooperació econòmica, diuen els estructuralistes, no ha d'entendre's mai en termes de guanys absoluts, sinó en termes de guanys relatius. En el sistema capitalista, els guanys d'un grup són una pèrdua per a l'altre grup, que és un joc de suma zero, i en aquest cas els països del nord o del nucli aconsegueixen beneficis gràcies a l'explotació dels països del sud o de la perifèria.

En tercer lloc, la problemàtica d'estudi es deu a la necessitat de donar resposta a les **situacions de dependència** del nucli amb la perifèria. D'una banda, es tracta d'identificar els orígens, el funcionament i la naturalesa del sistema capitalista, i el paper que l'estat té en servir els interessos de la classe dominant. D'altra banda, miren d'analitzar els mecanismes de perpetuació d'aquesta **dependència** i del subseqüent subdesenvolupament en què estan les societats perifèriques (Barbé, 2007, pàg. 70).

Taula 7. Premisses bàsiques de l'estructuralisme

Qüestions	Resposta de l'estructuralisme
Actors	Estats, classes socials, centre-perifèria
Concepció de l'ésser humà (ontologia)	Egoista, conflictiva
Característiques del sistema internacional	Conflictiu, relacions de dependència i de subordinació
Variable explicativa del comportament dels actors	Sistema econòmic capitalista
Paper de les institucions internacionals	Perpetuadors del predomini del nord

Font: elaboració pròpia

Precisament, la qüestió sobre com s'aconsegueix perpetuar les relacions de dependència no tindrà una resposta única i, com a mínim, podem trobar dues argumentacions diferents: els teòrics de la dependència i els teòrics del sistema-món (Barbé, 2007, pàg. 70-71).

Els autors de la **teoria de la dependència** (Hans Singer, Raúl Prebisch i André Gunder) analitzen el cas particular d'Amèrica Llatina per a mirar de respondre per què aquest continent està, des dels anys seixanta, en una fase d'estancament econòmic i, fins i tot, en alguns casos, en subdesenvolupament. Aquests teòrics partiran d'una crítica explícita a les teories de la modernització (Weber i Parsons) emprades per la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL), organisme dependent de l'ONU. En els seus informes, la CEPAL afirma que totes les nacions passen per diferents estadis d'industrialització, però que a la llarga totes acaben per modernitzar-se en un model de desenvolupament econòmic similar al d'Occident.

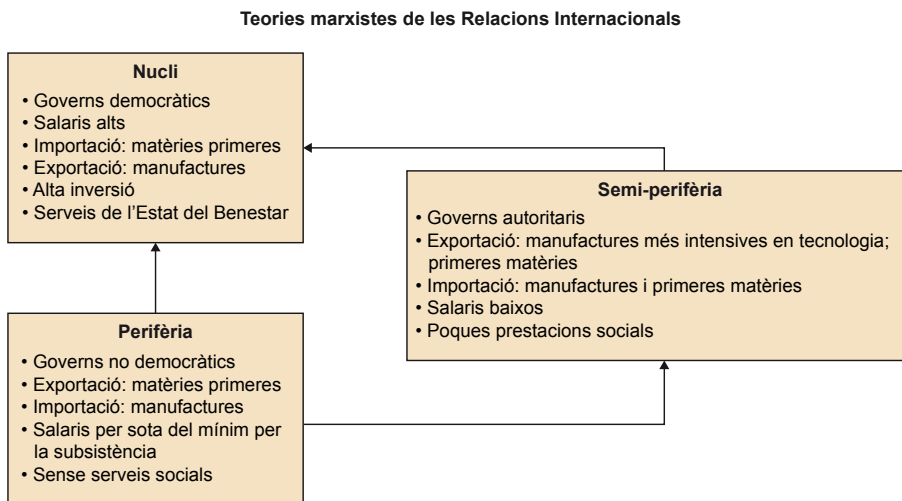
En canvi, per a Singer i Prebisch aquesta premissa és falsa, tant pel que fa a la descripció de les societats no subdesenvolupades com de societats preoccidentals, com pel resultat que en descriuen: l'arribada a la **modernitat**. Per als teòrics de la dependència, i centrant-se en el cas d'Amèrica Llatina, més que parlar d'un sistema d'*spill-over effects* dels països rics cap als països pobres, el que es produeix és un efecte a la inversa: els països occidentals aconsegueixen enriquir-se gràcies a l'**explotació d'unes matèries primeres** que hi ha als països perifèrics i que són extretes a baix preu. Malgrat que la producció és a la perifèria del sistema, la presa de decisió i els beneficis se situen a Occident. En definitiva, es produeix una relació desigual de poder de dependència econòmica i política del sud envers el nord, que requereix alhora el sud per a perpetuar la situació de domini.

Un dels primers autors de les teories de la dependència, el professor argentí d'economia, Raúl Prebisch, i el professor alemany Hans Singer establiren la **hipòtesi Prebisch-Singer** segons la qual als països de la perifèria es perpetuava el subdesenvolupament i la dependència envers el nord com a conseqüència d'allò que ells anomenaren «**el deteriorament dels termes d'intercanvi**». En essència, els autors afirmen que els preus de les matèries primeres disminueixen més ràpidament que el preu dels productes manufacturats. Això vol dir que per a comprar electrodomèstics, els països de la perifèria any rere any necessiten vendre més mangos, cafè o cacau, i això fa que els països de la perifèria siguin cada vegada més pobres i estiguin més subordinats a les regles del comerç pactades pels països industrialitzats.

D'altra banda, els **teòrics del «sistema-món»** fan una crítica al sistema capitalista des del nord, és a dir, des de les universitats occidentals. Immanuel Wallerstein, sociòleg de la Universitat de Colúmbia, en comptes de parlar del sistema capitalista, emprà el concepte de «sistema-món». Per a Wallerstein, la història de la humanitat ha estat marcada per l'aparició i la desaparició de diferents «sistemes-món». En concret, l'actual sistema-món és el resultat de la transició d'un món feudal a un món en què el capitalisme europeu s'ha expandit per tot el sistema internacional per mitjà del **colonialisme**. Per a Wallerstein, el capitalisme no és altra cosa que «un sistema de producció per a vendre en uns mercats que busquen el màxim benefici» (Baylis, Smith i Owens, 2017,

pàg. 133). Un cop aquest capitalisme s'ha convertit en el sistema econòmic de tot el planeta, es produeix una divisió del treball entre diferents regions amb diferents nivells de desenvolupament.

Figura 3. El sistema-món de Wallerstein

Font: Baylis, Smith i Owens (2017)

Ara bé, superant la dicotomia entre centre i perifèria dels teòrics de la dependència, Wallerstein divideix el **món en tres esferes**: el nucli, la perifèria i la semiperifèria. D'una banda, hi ha els **països nucli** (*core*) que estan situats a Europa Occidental i a Amèrica del Nord, que s'enriqueixen amb l'explotació dels països de la perifèria i que comparteixen una sèrie de característiques: són democràcies liberals i benestants, amb alts salaris, exporten manufactures i importen matèries primeres. A l'altra banda del sistema hi ha la **perifèria**, amb governs no democràtics i sense estat del benestar, que exporten matèries primeres i importen manufactures, amb salaris molt baixos, i vinculats als països nucli mitjançant relacions de comerç desiguals.

Tanmateix, entre aquests dos espais hi ha el que Wallerstein anomena la **semiperifèria**, una sèrie de governs autoritaris, amb un estat del benestar molt poc desenvolupat, que exporten matèries primeres, però també manufactures que, o bé són de baix valor afegit, o bé són productes que els països nucli han deslocalitzat a la semiperifèria per a abaixar-ne el cost final i maximitzar-me els beneficis. Seria l'exemple d'un país com els Estats Units, que deslocalitza la producció tèxtil a Mèxic, on gràcies a uns salaris més baixos i una matèria primera barata aconseguen rendibilitzar al màxim la producció. Aquests països de la semiperifèria acabaran important no només algunes matèries primeres que no posseeixen, sinó també les manufactures d'alt valor afegit que només produeixen els països del nord.

Segons aquest model, les tres zones estan entrelaçades les unes amb les altres en una relació d'explotació i de dependència en la qual la riquesa del sud es desplaça cap al nord. En paraules de Baylis, Smith i Owen: «Les posicions relatives de les zones es consoliden cada vegada més: els rics es fan més rics, mentre que els pobres es tornen més pobres».

3.3.3. La transformació paradigmàtica: el neorealisme i el neoliberalisme

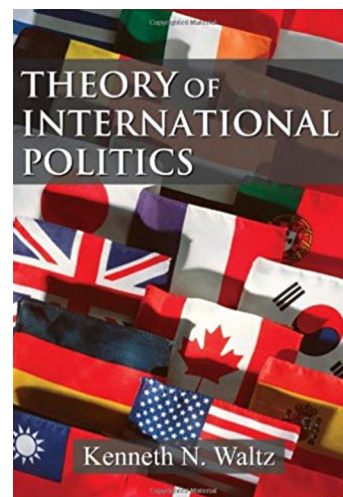
Com hem estudiat en l'apartat 3.1, el triomf del realisme clàssic entre els teòrics de la disciplina va representar l'oblit de les postures idealistes i l'inici d'un període en què el domini del paradigma realista serà absolut. En l'anterior punt hem vist com durant la dècada dels setanta s'inicia un període en què aquest monopoli intel·lectual del realisme comença a estar qüestionat des de dos altres paradigmes que entren en l'escena acadèmica: el transnacionalisme i l'estructuralisme. Ara bé, aquest envit al realisme es produirà també en el si del realisme amb l'aparició del neorealisme o el realisme estructural.

El neorealisme també és anomenat realisme estructural, en referència a la importància que se li atorga en el sistema internacional. Ara bé, per a simplificar i evitar confusions entre el realisme estructural i l'estructuralisme, en aquests materials emprarem el concepte de *neorealisme*.

Tanmateix, en el paradigma transnacionalista van aparèixer, com hem vist en l'anterior punt, diferents vessants que emfatitzaven la «interdependència complexa» a què feia referència Robert Keohane i Joseph Nye. Aquestes teories, ben entrats els anys vuitanta, començaran a centrar-se no només en l'estudi de l'Economia Política Internacional (EPI), sinó en l'anàlisi del creixent procés d'institucionalització del món en organitzacions internacionals, com ara l'ONU, el Fons Monetari Internacional, la CEE, el GATT o el Banc Mundial. Aquesta nova manera d'estudiar el món, des d'una prisma transnacional – per tant, liberal– i emfatitzant les institucions internacionals com a unitats d'anàlisi, rebrà el nom del neoliberalisme institucional, o simplement neoliberalisme. Vegem en detall cadascuna de les dues visions.

1) El neorealisme

La *Theory of International Politics* (1979) de Kenneth Waltz representa l'obra fundacional del neorealisme, i des d'aleshores s'ha convertit en un dels llibres més citats en la disciplina de les Relacions Internacionals. Més que un replantejament de les premisses bàsiques del realisme clàssic, el neorealisme representa una **sistematització del realisme** amb l'objectiu d'identificar tot un seguit de «lleis» generals que puguin explicar els fenòmens de les relacions internacionals. D'aquesta manera, els autors neorealistes denuncien la falta de teorització del realisme clàssic i pretenen dotar el realisme d'un rigor científic més gran.

Coberta de *Theory of International Politics* de Kenneth N. Waltz

Tot i les similituds òbvies entre ambdós corrents (vegeu taula 8), hi ha algunes discrepàncies notables entre el realisme clàssic i el realisme neoclàssic.

Taula 8. Punts comuns entre els realistes clàssics i els neorealistes

-
1. L'estat com a actor central

 2. La naturalesa de l'ésser humà és conflictiva, donada una situació d'anarquia

 3. Els éssers humans es mouen per poder i per seguretat

 4. Els estats són racionals, egoistes, autònoms i unitaris

Font: Sodupe (2003, pàg. 80-81)

En primer lloc, malgrat tractar-se d'autors que provenen de les tradicions de pensament hobbesià, i per tant, amb una ontologia que considera l'ésser humà conflictiu i dolent per naturalesa, des del punt de vista epistemològic, i com hem vist després del segon debat, tant realistes com neorealistes parteixen de **postulats metodològics contraris**. Mentre que els realistes clàssics comparteixen una visió tradicionalista de la ciència, en què cal anar a les fonts històriques, filosòfiques, jurídiques o a textos sociològics, el neorealisme beu de les **fonts científiques** i per tant emprà la metodologia pròpia de la teoria econòmica: ús de matrius de guany, dilema del presoner, anàlisis quantitatives o ús de l'estadística.

En segon lloc, la discrepància principal entre els dos tipus de realismes és la consideració sobre **per què els estats busquen poder**. Mentre que per als autors realistes clàssics la naturalesa pessimista i conflictiva dels individus els porta a voler aconseguir poder, per als neorealistes és **l'estructura del sistema internacional** el que els força a buscar aquest poder. A diferència dels realistes clàssics, els neorealistes no observen el panorama internacional com un agregat d'estats individuals, sinó com un sistema d'estats –visió sistèmica–, on l'estructura és el determinant principal del seu comportament conflictiu. Dit d'una altra manera, **l'estructura anàrquica del sistema internacional** induïx els països a estar incessantment preocupats per la seua supervivència i la seua seguretat. D'aquesta manera, qualsevol forma de poder està encaminada a l'assoliment d'una situació d'avantatge respecte als altres actors del sistema en la batalla incessant per a sobreviure i evitar que un altre actor s'imposi. Dit en termes neorealistes: els estats no busquen poder, sinó que busquen seguretat.

L'obra de K. N. Waltz (1979), *Theory of International Politics*, representa l'ideari neorealista i substitueix l'obra de Morgenthau *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (1948) com a referència dels realistes. Waltz defineix l'estructura del sistema internacional basant-se en tres elements bàsics: els principis organitzatius, les diferents unitats i la distribució de les capacitats (població, territori, recursos i poder militar i econòmic).

En tercer lloc, els autors neorealistes, igual que els realistes clàssics, creuen que el estats són com **caixes negres** –*black boxes*– que segueixen uns patrons de conducta similars. Ara bé, per als neorealistes, si bé observen diferències entre estats, aquestes s'expliquen per diferències en les capacitats materials, en especial les de tipus militar. Per a autors neorealistes com Mearsheimer (Dunne, Kurki i Smith, 2013, pàg. 97-93), els estats posseeixen, a més, el que

ell anomena «poder latent», és a dir, el poder vinculat amb la grandària del territori o la riquesa del país. Atès que els estats necessiten recursos econòmics i tecnològics per a crear poderosos exèrcits, aquest poder latent és necessari per a aconseguir la superioritat militar.

En quart lloc, igual que els autors realistes, els neorealistes consideren els actors –estats– racionals i egoistes, i per tant, aquest egoisme els fa, precisament, arribar a situacions de **cooperació**. Ara bé, els autors neorealistes matisen que aquesta cooperació només ocorre en determinats supòsits i amb l'objectiu últim d'equilibrar, contrarestar (*to balance*) el poder d'altres estats amb més capacitats materials. La cooperació permet als estats guanyar temps per a preparar-se per al pitjor escenari: el conflicte, o en el pitjor dels casos, la guerra.

Atès que l'estructura anàrquica del sistema internacional no permet la formació d'aliances duradores i sòlides, els actors busquen la seua seguretat i això acaba fomentant la inseguretat dels altres actors. És aquí on apareix el **dilema de seguretat** com una situació en la qual un estat intenta incrementar la seua seguretat, i això produeix un augment de la inseguretat en els altres estats.

Convé explicar que tot i que es tracta d'un concepte popularitzat pels autors neorealistes, el terme **dilema de seguretat** fou encunyat per un autor realista alemany, John H. Herz, en el seu llibre *Realism and Political Idealism* (1951). Per a Herz, en un sistema internacional anàrquic, un estat A, per a aconseguir seguretat envers un altre estat B, augmenta les seues capacitats militars i teixeix aliances. Això provoca, en l'estat B, un comportament similar que acaba per produir un augment encara més accelerat de l'estat A del seu potencial militar. Aquesta situació acaba produint un espiral armamentista. La seguretat d'un estat acaba produint la inseguretat dels altres estats. Per a Herz, independentment de les intencions dels estats, un augment de les capacitats militars d'un estat sempre és interpretat com una situació de desavantatge i acaba per desfermar un dilema de seguretat molt difícil de superar.

Bibliografia

Per a un estudi a fons del dilema de seguretat vegeu: **J. Herz**(1950). «Idealist Internationalism and the Security Dilemma». *World Politics* (vol. 2, núm. 2, pàg. 171-201) i **R. Jervis** (1978). «Cooperation under the Security Dilemma». *World Politics* (vol. 30, núm. 2, pàg. 167-174).

Aquest quart supòsit ens porta a una cinquena i darrera diferència rellevant entre el realisme i el neorealisme. El realisme clàssic, com afirma Sodupe (2002, pàg. 83), més que una teoria de les Relacions Internacionals és una teoria que pretén explicar la política exterior dels estats. Ara bé, per als neorealistes, el seu concepte d'estructura intenta ser no només una teoria del comportament dels estats, sinó una **explicació sistèmica de la política internacional** basada en la distribució de les capacitats –militars, econòmiques. L'objectiu és identificar les regularitats que operen en aquest sistema internacional per a predir-ne el comportament dels estats (Arenal i Sanahuja, 2015, pàg. 75).

Com afirma Sodupe, cal recordar la distinció entre **teories reduccionistes** i **teories sistèmiques**. Les primeres pretenen explicar els fenòmens de les relacions internacionals per mitjà de variables o factors en els sistemes domèstics dels estats (tipus de govern, institucions, ideologies...). Ara bé, per a Walz les teories reduccionistes, tot i que permeten explicar alguns aspectes rellevants de les polítiques exteriors, no ens permeten explicar els patrons o pautes de comportament observables en la política internacional. Per als neorealistes, les teories sistèmiques, basant-se en l'estudi d'una estructura donada i en unes unitats que interactuen entre elles, expliquen les continuïtats dins del sistema perquè es repeteixen els comportaments entre els estats. La resposta a aquesta pregunta, per

als neorealistes, només es pot explicar per l'estructura del sistema internacional. Aquesta estructura n'és la causa, la variable independent.

Taula 9. Premisses bàsiques del neorealisme

Qüestions	Resposta del neorealisme
Actors	Estats
Concepció de l'ésser humà (ontologia)	Egoista, conflictiva
Característiques del sistema internacional	Conflictiu, anàrquic
Variable explicativa del comportament dels actors	L'anarquia del sistema internacional, la recerca de seguretat
Paper de les institucions internacionals	Dèbil

Font: elaboració pròpia

2) El neoliberalisme

Com acabem d'estudiar, el tercer debat havia posat en dubte els fonaments del **realisme dominant** de la disciplina. D'una banda, els transnacionalistes n'havien qüestionat la visió estatocentrista i la manca de rigor científic dels postulats realistes. De l'altra, els estructuralistes havien identificat la fractura nord-sud i havien denunciat el sistema econòmic capitalista com l'origen de les desigualtats al planeta.

Ara bé, aquesta forta contestació teòrica de la dècada dels setanta aviat es trobarà la **resposta dels realistes**. Tal com hem vist, amb l'aparició de la *Theory of International Politics* de Kenneth Waltz l'any 1979, els atacs contra el realisme quedaven contrarestats per un neorealisme que reclamava haver aportat al realisme el científisme que mancava al realisme clàssic. A més, el context de l'inici al final dels anys setanta d'una «Segona Guerra Freda» reafirmava aquest retorn a les premisses realistes.

Amb tot, al principi dels anys vuitanta, la crítica transnacional al realisme, lluny de desaparèixer, es va transformar en un corrent que ha estat conegut amb el nom de neoliberalisme, o institucionalisme neoliberal, en referència a la unitat d'anàlisi bàsica del corrent: les institucions internacionals. Com ens indica Sodupe (2002, pàg. 117-118), el neoliberalisme no representa un xoc frontal contra el neorealisme. Ans al contrari, la coincidència de premisses epistemològiques permetrà, com veurem en el mòdul 3, una síntesi entre el neorealisme i el neoliberalisme.

La coincidència entre neorealistes i neoliberals per l'epistemologia positivista, i la consideració d'aquests darrers que l'estat i el poder són una de les qüestions més rellevants del sistema internacional, no impedeix que reclamin ampliar l'agenda d'estudi de les Relacions Internacionals per a introduir les situacions en què es produeix la cooperació. Seguint els postulats clàssics del liberalisme, els neoliberals afirmen que la racionalitat dels actors els permet arribar a situacions de cooperació, però insisteixen que aquesta cooperació es duu a terme

en marcs de cooperació institucionals. Dit d'una altra manera, els principis, les normes, les regles o la presa de decisions regulen i conformen les expectatives dels actors del panorama internacional.

Els autors neoliberals anomenen aquests marcs que permeten la cooperació «règims internacionals», un concepte encunyat per Stephan Krasner en un llibre de 1983 anomenat *International Regimes* i que representa l'essència del paradigma neoliberal. Assumeix que l'estat d'anarquia del sistema internacional no evita l'existència d'un conjunt de regles que modulen i marquen el comportament dels estats, i que van més enllà de les normes establertes per les organitzacions internacionals formalment establertes. Segons la definició ja clàssica de règims internacionals, es tracta d'un conjunt de principis, normes, regles i procediments en les preses de decisió més o menys explícits sobre els que convergeixen les expectatives dels actors en una àrea concreta de les Relacions Internacionals (Krasner, 1983). Convé descriure cadascun d'aquests conceptes.

D'una banda els **principis** són creences (factor ideològic) molt generals sobre el que està bé i el que no està bé, sobre el que és correcte i el que no. Per a posar-ne un exemple, trobem el principi del lliure comerç. Les **normes**, d'altra banda, són estàndards de comportament definits en termes de dret i obligacions. Per a seguir amb l'exemple, derivat del principi de lliure comerç trobaríem la norma o clàusula de la nació més afavorida. Les **regles**, en canvi, són prescripcions o prohibicions específiques. En aquest cas, podríem identificar les regles establertes en l'OMC sobre el comerç marítim. Finalment els **procediments** es refereixen a les pràctiques habituals a l'hora de prendre decisions de forma col·lectiva, com pot ser la unanimitat, el consens o les majories simples, absolutes, qualificades...

Alguns exemples de règims internacionals són el règim del **comerç** (marcat pel GATT i des de 1995 per l'OMC), els règims **mediambientals** (Protocol de Kyoto, Acords de París), el règim de no proliferació d'**armament nuclear** (exemplificat en el Tractat de No Proliferació), el règim de **lliure fluctuació de les monedes** (Bretton-Woods després dels anys 70), els **drets humans** de la Carta de les Nacions Unides, **limitació i control de les armes** (SALT I, SALT II) o el règim del **dret del mar** (Convenció de Dret del Mar de l'ONU).

D'aquesta definició de règims internacionals deriven quatre conclusions.

En primer lloc, els règims internacionals són **marcs legals comuns** que faciliten la **cooperació**, regulen la interacció entre actors mitjançant regles i actuen com a mecanisme d'ordre en un món eminentment anàrquic. Com afirma Barbé (2007), es tracta d'un concepte que analitza l'emergència de situacions d'ordre que es produeixen en una temàtica determinada –comerç, drets humans, medi ambient, armament...– i sobre la qual hi ha una convergència d'interessos entre un grup d'actors.

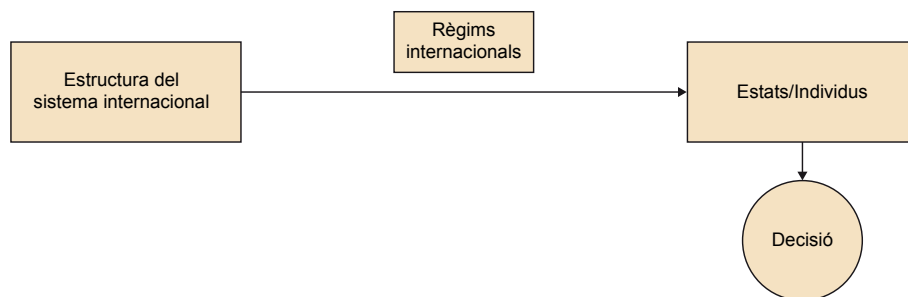
Bibliografia

Stephen D. Krasner (1983). *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press.

D'altra banda, amb els exemples anteriors hem vist com els règims internacionals **no són** necessàriament **organitzacions internacionals** formalment establertes. En efecte, l'estudi dels règims inclou a més d'organitzacions internacionals (OMC), altres tipus d'acords com tractats, convencions, protocols, convenis o rondes de negociació que acostumen a ser lents, i costosos –en termes de recursos– atès que s'han de consensuar els principis, les obligacions o les regles d'una determinada àrea. Per a posar un exemple, l'aprovació del règim del dret del mar va requerir un llarg procés que es va iniciar en la primera conferència de les Nacions Unides sobre el Dret del Mar entre 1958 i 1968, i que va finalitzar en la Convenció de les Nacions Unides sobre el Dret del Mar de 1982. En un sentit similar, el règim mediambiental ha estat un procés de negociació lent que va començar amb la Cimera de la Terra a Rio (1992), passant per diferents protocols (Kyoto, 1997, Nairobi, 2006, Copenhagen, 2009), i dos acords finals (Cancún, 2010, i París 2015).

D'altra banda, tal com afirma Sodupe (2002, pàg. 126), l'estudi dels règims internacionals permet incorporar en la teoria general de les institucions internacionals el concepte de **norma**. Aquesta representa una novetat en relació amb els postulats realistes, atès que aquests parteixen d'una ontologia materialista en la qual només s'han d'estudiar les forces materials de les relacions internacionals. Els neoliberals, en canvi, creuen que cal incorporar l'estudi de les idees, de les normes, dels elements no només materials. En paraules de Sodupe (2002, pàg. 126): «L'estructura del sistema continua formada per forces materials. Però els neoliberals afegeixen les idees com una variable sistèmica, fruit de les interaccions dels estats, que actuen entre l'estructura i el comportament de les unitats».

Figura 4. Factors que afecten la presa de decisions dels actors segons el neoliberalisme

Font: elaboració pròpia

Per últim, hi ha un altre factor clau important dins d'aquesta nova visió del liberalisme: la sensibilitat als **guanys relatius**. El poder i la seguretat continuen sent els problemes bàsics de la cooperació entre estats, per la qual cosa per als neoliberals els estats són altruísticament negatius, és a dir, es preocupen pels guanys que obté un altre estat en comparació amb els guanys propis.

Taula 10. Premisses bàsiques del neoliberalisme

Qüestions	Resposta del neoliberalisme
Actors	Estats, institucions internacionals, individus

Font: elaboració pròpia

Qüestions	Resposta del neoliberalisme
Concepció de l'ésser humà (ontologia)	Egoista, cooperativa
Característiques del sistema internacional	Cooperatiu, conflictiu
Variable explicativa del comportament dels actors	Els règims internacionals, l'anarquia, les normes
Paper de les institucions internacionals	Molt fort

Font: elaboració pròpia

Exercicis d'autoavaluació

Responen el següent qüestionari de múltiples respostes. Només una opció és la correcta.

1. L'origen de la disciplina cal situar-lo

- a) A començaments del segle XIX, amb el Congrés de Viena
- b) Després de la Segona Guerra Mundial
- c) A les tradicions de pensament (Hobbes, Kant, Grotius)
- d) Després de la Primera Guerra Mundial

2. En els textos de *l'Art de la Guerra* i de la *Història de la Guerra del Peloponès* es pot llegir un tarannà

- a) Realista
- b) Liberal
- c) Estructuralista
- d) Totes les respostes són correctes

3. La tradició de pensament que emfatitza el valor del dret internacional és

- a) La de Grotius
- b) La de Kant
- c) La revolucionària
- d) Totes les respostes són correctes

4. La tradició de pensament que emfatitza el poder com a element clau de les relacions internacionals és

- a) La de Grotius
- b) La de Hobbes
- c) La del realisme i la dels revolucionaris
- d) Totes les respostes són correctes

5. El primer gran debat té lloc entre

- a) Els realistes i els liberals
- b) Els idealistes i els realistes
- c) Els tradicionalistes contra els no tradicionalistes
- d) Cap resposta no és correcta

6. El segon gran debat té lloc entre

- a) Els realistes i els liberals
- b) Els liberals i els estructuralistes
- c) Els tradicionalistes enfront dels estructuralistes
- d) Cap resposta no és correcta

7. El tercer gran debat té lloc entre

- a) Els liberals i els realistes
- b) Els tradicionalistes i els behavioristes
- c) Els realistes i els estructuralistes
- d) Els realistes, els liberals i els estructuralistes

8. Alguns dels autors realistes clàssics són

- a) John Mearsheimer i E. H. Carr
- b) Joseph Nye i John Ikenberry
- c) Thomas Hobbes i Immanuel Kant
- d) E. H. Carr i Hans Morgenthau

9. El paradigma realista creu que

- a) Els estats són els actors principals
- b) L'estructura internacional és anàrquica
- c) Les organitzacions internacionals tenen un paper molt limitat en la política mundial
- d) Totes les respostes són correctes

10. El paradigma liberal creu que

- a) Els estats sempre cooperen en el sistema internacional
- b) El sistema internacional no és anàrquic
- c) Els guanys relatius són els importants en les relacions internacionals
- d) Cap resposta no és correcta

11. Els behavioristes creuen que

- a) Cal aplicar els mètodes de les Ciències Naturals, l'Economia o les Matemàtiques a les Relacions Internacionals
- b) Cal aplicar només els mètodes de les Ciències Naturals a les Relacions Internacionals
- c) Cal aplicar els mètodes de la historiografia a les Relacions Internacionals
- d) Cap resposta no és correcta

12. El concepte d'«interdependència complexa» fou encunyat per

- a) Susan Strange
- b) John Nye
- c) Immanuel Wallerstein
- d) Joseph Keohane i Joseph Nye

13. Algunes de les teories de l'estructuralisme són

- a) El sistema-món
- b) La teoria de la dependència
- c) Teories marxistes sobre la desigualtat
- d) Totes les respostes són correctes

14. En els postulats neorealistes, allò que determina el paper dels estats és

- a) El poder
- b) L'estructura anàrquica del sistema internacional
- c) L'interès egoista dels estats
- d) Totes les respostes són correctes

15. El neoliberalisme emfatitza amb

- a) Els règims internacionals
- b) Les normes i els principis del sistema internacional
- c) El poder
- d) Totes les respostes són correctes

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. d

2. a

3. d

4. b

5. b

6. d

7. d

8. d

9. d

10. d

11. a

12. d

13. d

14. b

15. d

Bibliografia

Arenal, Celestino; Sanahuja, José Antonio (coord.) (2015). *Teorías de las Relaciones Internacionales*. Madrid: Tecnos.

Banks, Michael (1985). «The Inter-Paradigm Debate». A: M. Light; A. J. R. Groom (ed.). *International Relations: A Handbook of Current Theory*. Londres: Frances Pinter.

Barbé, Esther (2007). *Relaciones Internacionales*. Madrid: Ariel.

Baylis, John; Smith, Steve; Owens, Patricia (2017). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Nova York: Routledge.

Carr, Edward H. (1964). *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*. Londres: Harper Collins.

Crawford, Robert M. A. (2000). *Idealism and Realism in International Relations Beyond the discipline*. Londres / Nova York: Routledge.

Dunne, Tim; Kurki, Milja; Smith, Steve (ed.) (2013). *International Relations Theories. Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press.

Herz, John (1950). «Idealist Internationalism and the Security Dilemma». *World Politics* (vol. 2, núm. 2, pàg. 171-201).

Hobbes, Thomas (1980). *Leviatán: o la materia, forma y poder de una república eclesiástica y civil*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.

Hobden, Stephen; Jones, Richard Wyn (2017). «Marxist theories of International Relations». A: *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press.

Hobsbawm, Eric (2011). *How To Change The World. Reflections on Marx and Marxism*. Londres: LittleBrown.

Jackson, Robert; Sørensen, Georg; Møller, Jørgen (2018). *An Introduction to International Relations*. Oxford: Oxford University Press.

Jervis, Robert (1978). «Cooperation under the Security Dilemma». *World Politics* (vol. 30, núm. 2, pàg. 167-174).

Jorgensen, Knud E. (2018). *International Relations Theory. A New Introduction*. Nova York: Palgrave.

Kant, Immanuel (2012). *Sobre la paz perpetua*. Madrid: Akal.

Keohane, Robert; Nye, Joseph (1972). *Transnational Relations and World Politics*. Nova York: Harvard University Press.

Keohane, Robert; Nye, Joseph (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Nova York: Harvard University Press.

Krasner, Stephen, D. (1983). *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press.

Kuhn, Thomas, S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: Chicago University Press.

López i Vidal, Lluç (2014). *Introducció a la disciplina de les Relacions Internacionals*. Barcelona: Ediuoc.

Mansbach, Richard W.; Taylor, Kirsten L. (2018). *Introduction to Global Politics*. Nova York: Routledge.

Medina, Manuel (1973). *La teoría de las relaciones internacionales*. Madrid: Seminarios y Ediciones.

Maquiavel, Nicolau (2011). *El Príncep*. Barcelona: Labutxaca

Moure, Leire (2015). «El realismo en la teoría de las relaciones internacionales: génesis, evolución y aportaciones actuales». A: C. Arenal; J. A. Sanahuja (coord.). *Teorías de las relaciones internacionales*. Madrid: Tecnos.

Morgenthau, Hans (1953). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Nova York: Alfred A. Knopf.

Sodupe, Kepa (2003). *La teoría de las Relaciones Internacionales a comienzos del siglo XXI*. Zarautz: Universitat del País Basc.

Sawyer, Ralph D. (2007). *The Seven Military Classics of Ancient China*. Boulder: Basic Books.

Strange, Susan (1986). *Casino Capitalism*. Manchester: Manchester University Press.

Strange, Susan (1988). *States and Markets*. Londres: Bloomsbury Academic

Sunzi (1999). *El arte de la guerra*. Madrid: Martínez Roca.

Tucídides (1990). *Historia de la Guerra del Peloponeso*. Madrid: Editorial Gredos.

Waltz, Kenneth N. (2010). *Theory of International Politics*. Nova York: Waveland Press.

White, Martin (1991). *International Theory: The Three Traditions*. Leicester: Leicester University Press.

Williams, Michael C. (1996). «Hobbes and International Relations: A Reconsideration». *International Organization* (vol. 50, núm. 2, pàg. 213-236).

